

Entreprenörskap inom yrkesutbildning

Slutrapport från
expertgruppen

Europeiska kommissionen
Näringsliv och industri

EUROPEISKA KOMMISSIONEN
GENERALDIREKTORATET FÖR NÄRINGSLIV

Främjande av konkurrenskraft hos små och medelstora företag
Entreprenörskap

BEST-PROJEKTET:

”ENTREPRENÖRSKAP INOM YRKESUTBILDNING”

SLUTRAPPORT FRÅN EXPERTGRUPPEN

Slutlig version

November 2009

Rättsligt meddelande

Detta projekt har genomförts av Europeiska kommissionen tillsammans med experter på utbildning för entreprenörskap vilka utsetts av de nationella myndigheterna inom ramen för ramprogrammet för konkurrenskraft och innovation – (2007–2013) vilket samordnas av Europeiska kommissionens generaldirektorat för näringsliv.

Arbetet har utförts under ledning av kommissionens tjänstemän, men de synpunkter som kommer till uttryck i dokumentet motsvarar inte nödvändigtvis Europeiska kommissionens åsikt.

Kopiering är tillåten med angivande av källan.

Omslagsbilder © Fotolia (vänster: Monkey Business, längst upp till höger: Lisa F. Young, längst ned till höger: Andres Rodriguez)

Mer information kan fås från:

Europeiska kommissionen

Generaldirektoratet för näringsliv

Enhet E.1: Entreprenörskap

Fax: +32-2 2966278

E-post: Entr-entrepreneurship@ec.europa.eu

http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/index_en.htm

Information om andra projekt:

Information om andra projekt som drivs gemensamt av Europeiska kommissionen och de nationella förvaltningarna med målet att främja entreprenörskap och utbildning i entreprenörskap finns på följande webbplats:

http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/education-training-entrepreneurship/index_en.htm

Innehåll

EXPERTGRUPPENS MEDLEMMAR	5
SAMMANFATTNING	7
1. INLEDNING	10
1.1. Bakgrund	10
1.2. Vad är entreprenörskapsutbildning, och varför är undervisning i entreprenörskap bra?	10
1.3. Mål och metod.....	11
1.4. Definition av yrkesutbildning i detta projekt.....	12
2. ÖVERSIKT AV DEN RÅDANDE SITUATIONEN I EUROPA	14
2.1. Allmän översikt	14
2.2. Kort översikt av utvecklingen i några europeiska länder	16
3. PROGRAM OCH AKTIVITETER	22
3.1. Vilka ämnen bör ingå och hur ska undervisningen läggas upp?	22
3.1.1. Innehåll och metoder	22
3.1.2. Lärare och utbildare.....	24
3.1.3. Samarbete mellan skolor och företag	25
3.2. Utvärdering av kvalitet, resultat och effekter.....	27
4. FRAMGÅNGSFAKTORER, RISKER OCH HINDER	29
4.1. Framgångsfaktorer och god praxis vid utbildning i entreprenörskap	29
4.2. Risker och hinder	30
5. EXEMPEL PÅ GOD PRAXIS	32
6. VÄGEN FRAMÅT – EN STRATEGI FÖR UTBILDNING I ENTREPRENÖRSKAP	37

6.1. En enhetlig ram för utbildning i entreprenörskap.....	37
6.2. Stöd till skolor och lärare	38
6.3. Samarbete med företag och intressenter.....	40
6.4. Slutsatser	41
7. SLUTREKOMMENDATIONER OM VILKA ÅTGÄRDER SOM BÖR VIDTAS.....	42

EXPERTGRUPPENS MEDLEMMAR

Land	Namn	Organisation	Kontakt
Belgien	Ilse Boeykens	Flanderns ministerium för ekonomi, vetenskap och innovation	ilse.boeykens@ewi.vlaanderen.be
	Didier Clarinval	Agence de Stimulation economique	dcl@as-e.be
Bulgarien	Milena Stoycheva	Junior Achievement Bulgaria	milena@jabulgaria.org
Tjeckien	Lukas Hula	Nationella institutet för teknisk utbildning och yrkesutbildning	lukas.hula@nuov.cz
Danmark	Steen Albertsen	Utbildningsministeriet	Steen.Albertsen@uvm.dk
Tyskland	Andreas Kepper	Bundesministerium für Wirtschaft und Technologie	Andreas.Kepper@bmwi.bund.de
Estland	Tiia Randma	Estländska handels- och industrikammaren	Tiia.Randma@koda.ee
Spanien	Manuela Moreno Montoro	Utbildningsministeriet	manuela.moreno@educacion.es
Frankrike	Brigitte Le Boniec	Assemblée des Chambres Françaises de Commerce et de l'Industrie (ACFCI)	b.leboniec@acfc.cci.fr
	Patrick Feret	Cité Scolaire de l'Authie	Patrick.feret@ac-amiens.fr
Italien	Miriam Cresta	Junior Achievement Italia	miriam.cresta@junioritalia.org
Cypern	Andreas Eleftheriou	Utbildnings- och kulturministeriet	a_elif@yahoo.com
Lettland	Sarmīte Valaine	Förvaltningen för yrkesutbildning	Sarmite.Valaine@izmpia.gov.lv
Litauen	Daiva Bukantaitė	Vytautas Magnus-universitetet	d.bukantaite@smf.vdu.lt
Luxemburg	Gérard Zens	Ministère de l'Education nationale et de la Formation professionnelle	gerard.zens@men.lu
Ungern	Ildiko Leskone-Kecskes	Ministeriet för nationell utveckling och ekonomi	ildiko.kecskes.leskone@nfgm.gov.hu
Malta	Yvonne Pulis	Malta College of Arts, Science & Technology	yvonne.pulis@mcast.edu.mt
Norge	Jarle Tømmerbakke	Ungt entreprenørskap	Jarle@ue.no
Österrike	Gabriele Schmid	Ministeriet för ekonomi, familj och ungdom	gabriele.schmid@bmwfj.gv.at

Polen	Jacek Falkowski	Ministeriet för nationell utbildning	jacek.falkowski@men.gov.pl
Rumänien	Gabriela Ciobanu	Ministeriet för utbildning, forskning och ungdom	gabriela.ciobanu@tvet.ro
Slovakien	Nadežda Redlich — Michalská	Utbildningsministeriet	n.redlich-michalska@minedu.sk
Slovenien	Dominika Sambolič	JAPTI — Sloveniens offentliga byrå för entreprenörskap och utländska investeringar	Dominika.Sambolic@japti.si
Finland	Tarja Riihimäki	Undervisningsministeriet	tarja.riihimaki@minedu.fi
Sverige	Ylva Malm	Skolverket	ylva.malm@skolverket.se
Storbritannien	Ron Downing	Department for Business Innovation and Skills	Ron.Downing@bis.gsi.gov.uk
Europeiska kommissionen	Simone Baldassarri	Generaldirektoratet för näringsliv	simone.baldassarri@ec.europa.eu

Organisationer som deltar som observatörer:

Europa-Pen International	Suzana Temkov	temkov@europa-pen.info
JA-YE Europe	Caroline Jenner	caroline@ja-ye.org

SAMMANFATTNING

Företagaranda är individens förmåga att omvandla idéer till handling. Program och moduler för utbildning i entreprenörskap ger eleverna de rätta verktygen för att tänka kreativt och vara effektiva problemlösare. Utbildning i entreprenörskap kan vara särskilt effektiv i grundläggande yrkesutbildning eftersom eleverna snart kommer att gå in i arbetslivet och egenföretagande kan vara ett värdefullt alternativ för dem.

Yrkesutbildningarna är utformade på olika sätt i olika länder, men varierar även inom länderna. Denna rapport inriktas på **grundläggande yrkesutbildning** (särskilt gymnasieutbildning och eftergymnasial utbildning, ej högskoleutbildning).

Entreprenörskap ingår i de **nationella läroplanerna** för yrkesutbildning i de flesta europeiska länder, åtminstone i någon utsträckning. Dessutom rapporterar vissa länder att 90–100 procent av eleverna inom yrkesutbildningarna deltar i entreprenörskapsprogram vid något tillfälle under skoltiden. De program och verksamheter som omfattas av dessa siffror kan dock variera stort i förekomst och effektivitet. I alla händelser råder det en allmän uppfattning om att det **fortfarande finns luckor** som behöver fyllas.

Följande centrala orsaker till dessa luckor har kunnat fastställas:

- Entreprenörskap ingår inte i alla delar av yrkesutbildningssystemet.
- Elevernas deltagande är begränsat.
- Undervisningsmetoderna är ineffektiva.
- Det saknas ett praktiskt inslag i entreprenörskapsutbildningen.
- Lärarna har inte fullständig behörighet.
- Entreprenörskap kopplas inte till särskilda ämnen eller yrken inom ramen för yrkesutbildningen.
- Näringslivet deltar inte i tillräckligt hög grad.

Trots vissa uppmuntrande uppgifter förefaller det därför som att igångsättandet och effektiviteten när det gäller utbildning i entreprenörskap vid yrkesskolorna i EU **fortfarande är långt ifrån tillfredsställande**.

Lärarna saknar delvis behörighet, vilket i många fall ses som ett problem, åtminstone när det gäller erfarenhet av entreprenörskap. Det finns ett stort behov av förbättringar på detta område. De flesta länder rapporterar att de har någon form av utbildning i entreprenörskap för lärare, men få länder har en systematisk metod för detta.

Det tycks däremot inte finnas några större administrativa hinder för **samarbetet mellan skolor och företag** och den här typen av samarbete är generellt sett väletablerat, särskilt i länder som tillämpar ett ”dubbelt system”. Det kan emellertid vara svårt att få småföretag och mikroföretag att delta.

Oberoende av vilket yrkesutbildningsområde det rör sig om är den effektivaste metoden för att undervisa i entreprenörskap att eleverna deltar i **praktiska projekt och aktiviteter**, där de själva får prova sig fram (”learning by doing”) och förvärvar verkliga erfarenheter av entreprenörskap. Problembaserad och upplevelseinriktad utbildning är centrala aspekter för att stimulera entreprenörstänkande och entreprenörsförmåga.

De vanligaste **undervisningsmetoderna** är föreläsningar, datasimuleringar och affärsspel, elevföretag, projekt- och grupparbeten, företagsbesök och praktikplatser på företag. Även om det finns många olika pedagogiska verktyg verkar det generellt sett finnas en lucka mellan de undervisningsmetoder som anses vara mest effektiva och de som används i praktiken.

En förklaring kan vara att inte alla lärare väljer att använda aktiva undervisningsmetoder, eller inte har förmåga att använda dem. Ett annat problem kan vara att det saknas en tvärvetenskaplig arbetsmetod med konkreta projekt. Den rådande situationen är att de flesta lärare inte har blivit utbildade i entreprenörskap, vilket innebär att de kanske inte riktigt vet hur de ska lära ut ämnet till sina elever.

Grundläggande utbildning och vidareutbildning för lärare är mycket viktig, men utbildning i entreprenörskap ingår fortfarande inte systematiskt i utbildningsprogrammen. I många fall tillhandahålls praktikutbildningar av externa organisationer. Det effektivaste sättet att försäkra sig om att lärarna har lämplig och aktuell kompetens på detta område är att göra entreprenörskap till en obligatorisk del av lärarutbildningen. Det är också viktigt att erbjuda vidareutbildning till de lärare som redan har slutfört sin grundutbildning.

När det gäller myndigheterna är det första steget för att skapa ett enhetligt synsätt att **inrätta en styr- eller samordningskommitté** eller entreprenörsutbildning på nationell eller regional nivå, med företrädare för både utbildnings- och finansministerierna och med deltagande av andra berörda ministerier och organisationer (inklusive branschorganisationer och icke-statliga organisationer).

Nästa steg är att införa entreprenörskap som **ett uttryckligt mål i läroplanen**. Detta skulle vara en tydlig signal om att entreprenörskap är ett viktigt ämne för alla elever. Dessutom blir det då lättare för lärarna att ägna undervisningstimmar åt detta ämne.

En allmän tendens för närvarande är att inriktningen för de nationella läroplanerna har ändrats från innehåll till kompetenser. Denna process bör fortsätta, eftersom en starkt kompetensbaserad undervisning och inläring gör det lättare att införa entreprenörskap i skolornas program.

Myndigheterna rekommenderas att bl.a. vidta följande åtgärder:

- Göra karriärsökande obligatoriskt och införa entreprenörskap i yrkesvägledningen.
- Tillhandahålla vägledning för skolor och lärare om hur läroplaner för yrkesutbildning kan utformas och sprida framgångsrika erfarenheter och goda exempel mellan yrkesskolor.
- Stödja ideella och icke-statliga organisationer som arbetar med att främja och tillhandahålla entreprenörsutbildning och som agerar som mellanhänder mellan yrkesskolorna och företagen.

På sin ansvarsnivå bör yrkesskolorna vidta följande åtgärder:

- **Utvidga entreprenörskap till att omfatta alla studieområden** i yrkesutbildningen genom att koppla praktisk utbildning inom specifika områden till målen för entreprenörskapsutbildningen och stödja elever som är intresserade av att starta företag.

- Använda metoder som bygger på verkliga erfarenheter (projektarbete med verkliga företag eller med lokalsamhällen, miniföretag som startats av elever osv.).
- Garantera tillgång till experter på området (från företag, branschorganisationer och icke-statliga organisationer), som kan tillhandahålla utbildning och kontinuerligt stöd.

Avslutningsvis kan även andra aktörer spela en viktig roll.

- **Branschorganisationer** bör främja partnerskap mellan yrkesskolor och företag och motivera fler företagare att engagera sig i entreprenörskapsutbildning.
- **Europeiska kommissionen** kan spela en viktig roll och bidra till utbytet av goda exempel, erfarenheter och metoder genom informationsinsatser och genom att övervaka och riktmärka processen i medlemsstaterna.

1. INLEDNING

1.1. Bakgrund

Om Lissabonstrategin för tillväxt och sysselsättning ska bli framgångsrik måste EU främja **entreprenörstänkande** bland unga människor, stödja innovativa företagsstrategier, främja en mer entreprenörsvänlig kultur och stödja de små och medelstora företagens tillväxt. **Utbildningens** viktiga roll för att främja mer entreprenörsinriktade tänkesätt och beteenden, vilket kan inledas redan i grundskolan, är nu allmänt erkänd.

Vid **Europeiska rådets vårmöte i mars 2006** betonades behovet av att skapa ett positivt företagarklimat i allmänhet och skapa de rätta förhållandena för att underlätta och uppmuntra till entreprenörskap. Rådet uppmanade medlemsstaterna att vidta fler åtgärder, bl.a. när det gäller utbildning i entreprenörskap.

Efter den europeiska konferensen i Oslo i oktober 2006, där många olika exempel på god praxis presenterades, offentliggjorde kommissionen ”**Osloagendan för utbildning i entreprenörskap i Europa**”¹. Tanken var att ta fram en uppsättning med åtgärder, som alla berörda intressenter sedan kan välja bland.

1.2. Vad är entreprenörskapsutbildning, och varför är undervisning i entreprenörskap bra?

Företagaranda är individens förmåga att omvandla idéer till handling. Det innebär kreativitet, innovation och risktagande och förmågan att planera och leda projekt för att uppnå de mål som ställts upp. Detta är ett stöd för alla i vardagslivet och ute i samhället, och gör arbetstagarna både mer medvetna om det sammanhang de verkar i och mer benägna att utnyttja de möjligheter som står till buds. Det är också en grund för färdigheter och kunskaper som företagare behöver för att etablera en social eller kommersiell verksamhet².

Utbildning i **entreprenörskap** får inte förväxlas med **allmänna företags- eller ekonomistudier**, eftersom målsättningen är att främja kreativitet, innovation och egenföretagande.

I detta projekt enades man därför om att befintliga verksamheter och program anses utgöra utbildning i entreprenörskap om de **inbegriper minst två av följande element**:

- a) Utveckla de personliga egenskaper och allmänt tillämpliga (övergripande) färdigheter som utgör grunden för ett entreprenörsinriktat tänkesätt och beteende.
- b) Informera eleverna om egenföretagande och entreprenörskap som möjliga karriäralternativ.
- c) Arbeta med praktiska projekt och verksamheter som rör företagande, t.ex. elever som driver miniföretag.

¹ Finns på http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/education-training-entrepreneurship/index_en.htm.

² Kommissionens meddelande *Främja entreprenörstänkande genom utbildning och lärande* KOM(2006) 33.

- d) Lära ut särskilda färdigheter och kunskaper om företagande när det gäller att starta och driva ett företag på ett framgångsrikt sätt.

Utbildningsprogram och kurser om entreprenörskap ger eleverna de rätta verktygen för att tänka kreativt, vara effektiva problemlösare, analysera en affärsidé på ett objektivt sätt och att kommunicera, nätverka samt leda och utvärdera ett visst projekt. Eleverna får ökat självförtroende för att starta egen verksamhet om de kan testa sina idéer under utbildningen, i en stödjande miljö.

Fördelarna med utbildning i entreprenörskap begränsas emellertid inte till att främja nystart av företag, innovativa initiativ och nya arbetstillfällen. **Entreprenörskap är en färdighet som är till nytta för alla**, för att hjälpa unga människor att bli mer kreativa och känna mer självförtroende i allt de gör.

I **Europaparlamentets och rådets rekommendation** av den 18 december 2006 om nyckelkompetenser för livslångt lärande³ identifieras ”initiativförmåga och entreprenörskap” som en av de åtta nyckelkompetenser som ska integreras i alla stadier av utbildning och yrkesutbildning.

Den gemensamma analys som genomförts av kommissionen⁴ och de nationella myndigheterna visar att trots att många initiativ om utbildning i entreprenörskap pågår på alla nivåer inom EU är de flesta av dem varken integrerade i läroplanerna eller ingår i en enhetlig ram, vilket leder till **de flesta elever ännu inte har möjlighet att delta i kurser och program om entreprenörskap**.

Utbildning i entreprenörskap kan vara särskilt effektiv inom den grundläggande yrkesutbildningen, eftersom eleverna snart kommer att gå ut i arbetslivet och egenföretagande kan vara ett värdefullt alternativ för dem. Men på de flesta håll saknas det en verklig inriktning på entreprenörskap, eftersom huvuduppgiften anses vara att få fram kompetenta arbetstagare⁵.

1.3. Mål och metod

Detta europeiska projekt togs fram inom ramprogrammet för konkurrenskraft och innovation (2007–2013)⁶, genom att använda ”*Best-projektet*”.

”*Best-projektet*” inrättades (enligt ett mandat från Europeiska rådets möte i Lissabon 2000) i syfte att främja utbyte av bästa praxis och vinna fördelar genom samordning av befintliga processer. Inom de projekt som använder sig av Best-förfarandet analyseras frågor av intresse för kommissionen och de nationella förvaltningarna för att skapa bättre förståelse av vad som kännetecknar frågorna och ta reda på vilka metoder som fungerar bäst.

Målsättningen är att främja politiska förändringar i medlemsstaterna och i de andra deltagande länderna. Ett av de mest väsentliga kännetecknen för detta förfarande är att projekten drivs gemensamt av kommissionen och de berörda nationella förvaltningarna.

³ 2006/962/EG, EUT L 394, s. 10.

⁴ Best-projektet”. Slutrapporter finns på http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/education-training-entrepreneurship/index_en.htm.

⁵ Slutrapport från expertgruppen, Best-projektet: utbildning för entreprenörskap, november 2002.

⁶ Kommissionens beslut C(2009) 32 av den 14 januari 2009 om att upprätta ett ramprogram för konkurrenskraft och innovation (2007–2013) i enlighet med Europaparlamentets och rådets beslut nr 1639/2006/EG.

Detta projekt bygger på kommissionens meddelande *Främja entreprenörstänkande genom utbildning och lärande*, som antogs i februari 2006, och på *Osloagendan för utbildning i entreprenörskap i Europa*.

En **expertgrupp** inrättades för att samla in och utbyta information om undervisning i entreprenörskap inom yrkesutbildningen samt föreslå lämpliga åtgärder. De nationella regeringarna ombads att utse experter av kommissionen. Företrädare för vissa europeiska organisationer och nätverk som är aktiva på området inbjöds även att delta som observatörer (*en fullständig förteckning över experterna finns i början av rapporten*).

Som en del av arbetet granskade expertgruppen befintliga program och exempel på god praxis.

Mer i detalj har följande **huvudmål** satts upp för arbetet:

- Utvärdera befintliga program och de vanligast använda undervisningsmetoderna.
- Samla in information om bästa praxis och presentera exempel.
- Identifiera framgångsfaktorer och de största hindren.
- Ta fram och utbyta bästa praxis om främjande av utbildning i entreprenörskap.
- Främja erfarenhetsutbyten.
- Lyfta fram den offentliga politikens roll och identifiera relevanta stödåtgärder.
- Utarbeta slutsatser och rekommendationer för politiska åtgärder.

Expertgruppens **uppgifter** var att sammanföra lämpliga experter, tillhandahålla information och data om befintliga program och säkra samarbete mellan och deltagande för de nationella förvaltningarna i de deltagande länderna.

Förutom **23 EU-medlemsstater** beslutade även **Norge** att delta i detta arbete.

1.4. Definition av yrkesutbildning i detta projekt

Yrkesutbildningar skiljer sig från akademisk utbildning när det gäller läroplanen och syftet att allmänt förbereda eleverna för särskilda typer av yrken, och i vissa fall för att de ska kunna gå ut direkt i arbetslivet. Yrkesutbildningarna är utformade på olika sätt i olika länder, men varierar även inom länderna. Grundläggande yrkesutbildning leder vanligtvis till gymnasiebetyg. Med tanke på skillnaderna mellan de europeiska länderna används en bred definition av yrkesutbildning i det här projektet. Definitionen omfattar följaktligen **alla yrkesskolor, tekniska skolor, gymnasium, handelsskolor, handelsgymnasium och alla möjliga specialutbildningsområden**. I projektet betraktas därför ”yrkesutbildning” som all utbildning som skiljer sig från allmän, icke-akademisk eller akademisk utbildning.

Detta projekt inriktas på **grundläggande yrkesutbildning** inom formella yrkesutbildningssystem. De utbildningsnivåer som behandlas motsvarar **gymnasieutbildning** (ISCED-nivå 3) och **eftergymnasial yrkesutbildning, ej högskoleutbildning** (ISCED-nivå 4). Utbildning i särskilda yrken kan emellertid även ges på högskolenivå i vissa länder, och gränserna mellan eftergymnasial utbildning och högskoleutbildning är inte alltid tydligt fastställda. Beroende på hur situationen ser ut i de enskilda länderna beaktas därför även ISCED-nivå 5B.

Åldern för de elever som deltar i grundläggande yrkesutbildning varierar beroende på de nationella systemen, och sträcker sig från omkring **14 år** (t.ex. i Belgien) till **29 år** (t.ex. i Sverige). Avgränsningarna mellan grundläggande yrkesutbildning och vidareutbildning är inte heller alltid tydligt fastställda. Det ovannämnda åldersintervallet visar på den breda målgrupp som behandlas i detta arbete. Yrkesutbildningsprogram och kurser som vänder sig till vuxna och företagspersonal har inte tagits med.

Bland bidragen från de nationella experterna betonades den **stora mångfalden i yrkesutbildningssystemen** i de europeiska länderna och experterna påpekade även att utbudet av yrkesskolor och yrkesutbildningsprogram varierar stort också inom samma land. Grundläggande yrkesutbildning kan utgöras av teoretisk skolundervisning eller vara delvis teoretisk och delvis praktisk, dvs. en del av utbildningen utgörs av praktik på en arbetsplats eller ett företag (som i det dubbla systemet). Åldern kan variera enormt, beroende på olika program och när eleverna påbörjar respektive slutför utbildningen. I många fall ges externa organisationer (t.ex. icke-statliga organisationer) ansvaret att driva entreprenörskapsprogram som baseras på praktisk erfarenhet, t.ex. genom användning av simuleringar eller miniföretag.

Följande **centrala frågor** bör uppmärksammas särskilt:

- Samarbete mellan skolor och företag och betydelsen av att öppna utbildningsinstitutioner för omvärlden.
- Lärarutbildning.
- Användning av projektarbete, simuleringar och elevföretag.
- Ta fram exempel på de effektivaste metoderna.
- Forskning om och utvärdering av inverkan av entreprenörskapsprogram.

2. ÖVERSIKT AV DEN RÅDANDE SITUATIONEN I EUROPA

2.1. Allmän översikt

Entreprenörskap **ingår i de nationella läroplanerna** eller i yrkesutbildningen i de flesta europeiska länder, åtminstone i viss utsträckning. I några av dessa länder (t.ex. Estland, Spanien och Polen) är deltagandet obligatoriskt, men i de flesta fall är entreprenörskap ett valfritt ämne eller är endast obligatoriskt i vissa delar av yrkesutbildningssystemet.

Det är emellertid intressant att konstatera att det även i de länder där entreprenörskap ingår i de nationella läroplanerna i de flesta fall råder en uppfattning om att situationen fortfarande inte är tillfredsställande, och att det **fortfarande finns luckor** som måste fyllas. Detta kan hänga ihop med graden av engagemang bland skolor och elever eller effektiviteten hos de metoder som tillämpas.

Nedan anges några av de huvudsakliga **skälen** till de konstaterade luckorna:

- Undervisningsmetoderna är ineffektiva.
- Entreprenörskap ingår inte i alla delar av yrkesutbildningssystemet.
- Elevernas deltagande är begränsat.
- Lärarna är inte fullt kompetenta.
- Näringslivet är inte involverat.
- Det praktiska elementet saknas.
- Entreprenörskap kopplas inte till specifika undervisningsämnen eller yrken.

Minst nio länder (Österrike, Cypern, Estland, Ungern, Luxemburg, Polen, Rumänien, Spanien och Storbritannien) uppger också att 90–100 procent av de **elever** som går yrkesutbildningar deltar i entreprenörskapsprogram under någon tidpunkt under sin yrkesutbildning. Dessa siffror är emellertid endast ungefärliga, och de program och aktiviteter som ingår i de ovannämnda siffrorna kan variera stort i intensitet och effektivitet.

I alla händelser har man även i de ovannämnda länderna uppfattningen att det finns luckor i den utbildning i entreprenörskap som erbjuds. Trots vissa uppmuntrande uppgifter verkar det därför som att igångsättandet och effektiviteten i utbildning i entreprenörskap vid de europeiska yrkesutbildningsskolorna **fortfarande är långt ifrån fullt tillfredsställande**.

Omkring hälften av de deltagande länderna uppger att specialutbildning om **egenföretagande** är fullständigt integrerad i alla entreprenörskapskurser. I andra fall är målet för utbildningen i entreprenörskap bredare, och inriktas snarare på att utveckla mjuka färdigheter i entreprenörskap. Utbildning i egenföretagande ingår endast i vissa speciella studieområden.

Kompetensen hos **lärare** i entreprenörskap brister delvis, vilket i många fall uppfattas som ett problem. Lärarna kan ha goda teoretiska kunskaper, men de saknar ofta praktisk erfarenhet av entreprenörskap. Det finns alltså ett stort behov av förbättringar på detta område. De flesta länderna rapporterar att de tillhandahåller viss utbildning i entreprenörskap för lärare, men få länder har ett systematiskt tillvägagångssätt för detta.

Det förefaller inte finnas några större administrativa hinder för **samarbete mellan skolor och företag**, och denna typ av samarbete är i allmänhet väletablerad. De allra flesta länderna uppger också att det inte är särskilt svårt för skolorna att finna entreprenörer och företagare

som vill besöka dem. Ett positivt resultat av sådana aktiviteter beror vanligen på skolans eller lärarens aktiva initiativ. Detta anses därför inte vara ett problem i de flesta fall. Det kan emellertid vara svårt att säkra småföretags och mikroföretags deltagande.

Icke-statliga organisationer spelar en viktig roll i anordnandet av utbildning i entreprenörskap vid yrkesutbildningsskolor, särskilt genom att erbjuda program som bygger på praktisk erfarenhet och projektarbete. De har vanligen en nära kontakt med näringslivet och får ofta någon form av stöd från myndigheterna. Europeiska nätverk som *Junior Achievement-Young Enterprise (JA-YE)*⁷ och *Europen-Pen*⁸ främjar allmänt program med miniföretag eller praktikplatser på företag, där eleverna arbetar med ett eget eller ett virtuellt företag. Dessa program är allmänt spridda och finns i alla europeiska länder (JA-YE rapporterar t.ex. att 80 procent av yrkesutbildningsskolorna i Danmark och 66 procent i Norge erbjuder eleverna möjligheten att skapa sitt eget miniföretag).

⁷ www.ja-ye.org.

⁸ www.europen.info.

2.2. Kort översikt av utvecklingen i några europeiska länder

Österrike

I Österrike ingår entreprenörskap i läroplanen för yrkesskolor och yrkesgymnasier med undervisning i tekniska ämnen och företagsekonomi, i yrkesutbildning på deltid för praktikanter, i turismlinjer vid skolor och gymnasier och jordbruks- och skogsbruksgymnasier. Alla yrkesskolor och yrkesgymnasier har alltså någon form av utbildning i entreprenörskap i sina läroplaner. I vissa gymnasieläroplaner är entreprenörskap och företagsledning ett specialiserat ämne.

Belgien

För närvarande är situationen relativt likvärdig i Flandern och Vallonien, med ett relativt stort utbud av tillgängliga aktiviteter. Både offentliga och privata aktörer tillhandahåller flera olika aktiviteter eller projekt för att komplettera det traditionella utbildnings- och yrkesutbildningssystemet. Entreprenörskap är inte integrerat i läroplanen. Elevernas deltagande är därför endast obligatoriskt inom vissa studieområden. För de flesta av eleverna är deltagandet frivilligt. I praktiken är det ofta läraren eller rektorn som bestämmer om eleverna ska delta eller inte. De flesta aktiviteter och projekt är öppna för alla typer av skolor. Endast ett fåtal inriktas på yrkesskolor.

För att få skolorna att komma igång med ”frivilliga aktiviteter” i skolorna främjar den vallonska regeringen ett samordnat program med cirka 15 certifierade åtgärder (från grundskola till universitet) som rekommenderas till lärarna. Programmet, som kallas ”Vi har alla trumf på hand”⁹ leds av ”Byrån för ekonomisk stimulans”.

Bulgarien

För yrken som kräver yrkeskvalifikationer på nivå 3 är entreprenörskap ett obligatoriskt ämne för alla elever. För yrken som kräver yrkeskvalifikationer på nivå 1 eller 2, med undantag för yrkesområdet ”Företagsledning och företagsekonomi” är entreprenörskap ett tillvalsämne. Miniföretag som bildas av elever ingår i undervisningen i entreprenörskap som tillvalsämne vid yrkesskolor med såväl ekonomisk som icke-ekonomisk inriktning i 10:e och 11:e klass. Undervisningen sker antingen två gånger i veckan (72 timmar) eller fyra gånger i veckan (144 timmar).

Cypern

Entreprenörskap ingår i de nationella läroplanerna för alla tekniska skolor och yrkesskolor. Inga specialiserade entreprenörskapsprogram eller aktiviteter erbjuds, men alla ämnen innehåller aspekter av entreprenörskap efter behov. Syftet med den nationella ”strategin för entreprenörskap i utbildningen till 2010” är att tillhandahålla utbildning i entreprenörskap för alla lärare vid tekniska utbildningar och yrkesutbildningar.

⁹ www.tousdesas.be.

Tjeckien

Tjeckien har två huvudsakliga program, som båda bygger på praktisk erfarenhet: praktikföretag och *Junior Achievement Student Company Programme* (miniföretag som bildats av elever). Praktikföretag finns med i den allmänna läroplanen, inte som ett obligatoriskt ämne, utan som ett verktyg som kan användas för att underlätta arbetserfarenhet. Integreringen av entreprenörskapsutbildningen i systemet beror emellertid i stor utsträckning på hur villiga skolorna är att delta i dessa program.

Danmark

I Danmark kombineras vanligen undervisning (en tredjedel) med arbetserfarenhet (två tredjedelar) i utbildningen. Enligt den nationella lagstiftningen ska undervisning i entreprenörskap ingå i alla yrkesutbildningsprogram och ska därför alltid erbjudas eleverna. Elevernas deltagande är emellertid frivilligt. Inställningen skiljer sig något inom handelsutbildningar och tekniska utbildningar på gymnasienivå, där entreprenörskapsprogram även är tillvalsämnen, men där ett av de obligatoriska ämnena, "Kommunikation och IT", omfattar undervisning i kommunikation och innovativt tänkande i samband med entreprenörskap och nystart av företag eller affärsidéer för företag.

En grundläggande anledning till att det danska yrkesutbildningssystemets "ständiga förnyelse" är det danska innovations- och utvecklingsprogrammet, där innovation och utveckling integreras i den dagliga verksamheten vid yrkesgymnasierna.

Estland

Entreprenörskapsprogram och aktiviteter tillhandahålls inom all yrkesutbildning i Estland. Sedan 2006 har entreprenörskapsprogram införts i alla nationella yrkesutbildningsläroplaner. Minsta antal undervisningstimmar är 40 akademiska timmar (1 studievecka) i varje program. Genomsnittet är dubbelt så många timmar – 80 akademiska timmar (2 studieveckor). Entreprenörprogram på 120 akademiska timmar (3 studieveckor) eller mer ingår i ett antal läroplaner. Detta rör jordbruk och trädgårdsodling, turism, catering och andra tjänster, handel, nyttokonst och hantverk.

Svårigheterna i samband med entreprenörskapsprogram inom yrkesutbildningen rör främst undervisningsmetoderna. Det bör finnas ett större urval tekniker för att komplettera föreläsningar, som är den grundläggande undervisningsmetoden.

Frankrike

Utbildningen i entreprenörskap i Frankrike är kopplad till "yrkesupptäckt" och karriärvägledning. Denna typ av utbildning anges dock inte i detalj i den nationella läroplanen. Utbildningen ges vanligen på initiativ av lokala myndigheter, enskilda skolor eller specialiserade organisationer genom frivilliga aktiviteter. Trots vissa framsteg den senaste tiden innebär detta att företagande och entreprenörskap fortfarande inte är allmänt erkända ämnen i det franska utbildningssystemet.

Tyskland

I alla allmänna läroplaner för yrkesutbildning som fastställs av *Kulturministerkonferenz* (utbildningsministrarnas ständiga konferens) anges att yrkesskolor ska ge insikt i olika

sysselsättningsformer, inklusive entreprenörskap, som ska ligga till grund för en karriär- och livsplan som inriktas på egenföretagande. Alla yrkesskolor måste arbeta enligt dessa riktlinjer, så att entreprenörsinriktade tänkesätt och beteenden ingår i de etablerade läroplanerna. Utbildning i entreprenörskap har dock ännu inte införts i alla erkända yrkesutbildningskurser, och skolornas program innehåller fortfarande för lite om nystart av företag och entreprenörskap. Även om vissa inledande steg har tagits bör entreprenörskap systematiskt inbegripas i yrkesutbildningen vid en framtida modernisering av systemet.

Ungern

Entreprenörskap är en grundläggande färdighet i den ungerska nationella läroplanen, men läroplanens innehåll viktas på olika sätt i de 21 yrkeshandelsgrupperna i det ungerska nationella kvalifikationsregistret. För närvarande utgörs det ungerska kompetens- och modulbaserade yrkesutbildningssystemet av 422 kvalifikationer. Flera moduler innehåller entreprenörskapsprogram, så entreprenörskap finns med i de flesta kvalifikationer. I de fall där yrkeskvalifikationerna inte omfattar entreprenörskap kan skolorna undervisa i ämnet utanför den obligatoriska läroplanen, och de flesta skolor gör också detta.

Italien

Entreprenörskap finns inte med i den etablerade nationella läroplanen för yrkesutbildning. Enligt lagstiftningen ska skolorna emellertid främja kontakter med arbetsmarknaden. Entreprenörskap är ett tillvalsämne för eleverna. Det finns många entreprenörskapsprogram med en ”lokal/regional” inriktning, som stöds av institutioner från den privata sektorn och offentliga institutioner. Dessa program når dock endast ett fåtal elever. Men det finns tre huvudsakliga entreprenörskapsprogram på nationell nivå, där eleverna ges möjlighet att arbeta med övningsföretag och miniföretag.

Luxemburg

Utbildningen i entreprenörskap är i vissa fall integrerad i skolornas läroplaner (t.ex. för jordbruk och hotell/restaurang, där även miniföretag som startas av elever används). Entreprenörskap kan vara ett tillvalsämne som anordnas självständigt av skolorna, eller kan ingå som en extra aktivitet utanför läroplanen (dvs. utöver de normala skoltimmarna). Miniföretag och övningsföretag används som undervisningsmetod, och tillsammans med den privata sektorn har staten inrättat en icke-statlig organisation för att främja entreprenörskap bland skolorna. Denna typ av utbildning finns dock inte tillgänglig för alla elever ännu, och det saknas en tvärvetenskaplig strategi, dvs. undervisningen i entreprenörskap begränsas fortfarande alltför ofta till ekonomiutbildningar.

Litauen

I de nationella rambestämmelserna om yrkesutbildning fastställs att entreprenörskap bör integreras i alla program, men det finns inga praktiska riktlinjer för att genomföra bestämmelserna. Till följd av detta ingår inte entreprenörskap i de utbildningsprogram som erbjuds av yrkesskolorna. Detta innebär i sin tur att undervisningen i vissa skolor kan innehålla generella entreprenörskapsaspekter, men elever som utexamineras från en yrkesskola har vanligen inte förvärvat några särskilda färdigheter i entreprenörskap.

Malta

Malta har ingen läroplan för yrkesutbildning och entreprenörskap ingår inte formellt i skolprogrammen som ett fristående ämne, med undantag för en obligatorisk modul om entreprenörskap som ingår i en viss IT-kurs på *Malta College of Arts, Science & Technology*. De flesta av kurserna omfattar emellertid andra aktiviteter och initiativ som har som målsättning att främja entreprenörskap. Det handlar bl.a. om deltagande i miniföretag, arbetsplatsplaceringar och aktiviteter utanför läroplanen, t.ex. insamling av pengar till välgörenhetsändamål.

Norge

Entreprenörskap nämns i allmänna termer i den nationella läroplanen, och det finns möjligheter att införa entreprenörskapsprogram i minst 7 av 9 ämnen. Utbildningen i entreprenörskap är emellertid inte obligatorisk. Det är de lokala skolorna som bestämmer vilka metoder de vill använda och om entreprenörskapsutbildning ska ingå i läroplanen, och i så fall på vilket sätt. Elevernas deltagande i entreprenörskapsprogrammen är frivilligt, om skolledningarna prioriterar detta slags program i de lokala läroplanerna. Om detta är en prioritering för skolorna är det endast obligatoriskt för eleverna om lärarna prioriterar programmet.

Den främsta leverantören är JA-YE Norge (Ungt Entreprenørskap). I den statliga strategiska planen för entreprenörskap i utbildningen 2004–2008 fastställs målen och visionen för denna verksamhet och JA-YE ingår i strategin. Aktiviteterna når 300 yrkesskolor av omkring 450. Den huvudsakliga verksamheten är företagsprogrammet (miniföretag som bildas av elever), med ett genomsnitt på 4–5 undervisningstimmar per vecka i 30 veckor. Cirka 1 400 av dessa företag drivs inom ramen för yrkesutbildningssystemet varje år, och omkring 8 000 elever arbetar med detta. År 2009 offentliggjorde regeringen en åtgärdsplan som uppföljning till den strategiska planen.

Polen

I Polen innehåller läroplanerna för alla typer av gymnasieutbildning och eftergymnasial utbildning, ej högskoleutbildning, ämnet ”grundläggande entreprenörskapsutbildning”. Elevernas deltagande är obligatoriskt. Dessutom innehåller alla examineringsstandarder för yrkeskvalifikationer aspekter av entreprenörskap. Undervisningsmetoderna är emellertid relativt teoretiska. Till följd av detta förvärvar eleverna vid yrkesskolor yrkesmässiga färdigheter – när de utbildas på arbetsplatserna som praktikanter – men inte entreprenörmässig kompetens. Utbildningsministeriet arbetar för närvarande med en reform av yrkesutbildningen, där utbildningen i entreprenörskap skulle kunna göras mer praktiskt inriktad.

Rumänien

I Rumänien ingår entreprenörskap i tekniska utbildningar och yrkesutbildningar på gymnasienivå enligt följande system:

- Vid handels- och turismskolor är undervisning i entreprenörskap genom övningsföretag obligatorisk på gymnasienivå.
- Ekonomi och tillämpad ekonomi är obligatoriska ämnen inom alla utbildningsområden.

- Kompetenserna grupparbete, problemlösning och informations- och kommunikationsteknik (IKT), tillsammans med en introduktion till näringslivet, är obligatoriska ämnen inom alla yrkesutbildningsprogram.

Program som erbjuds av handels- och turismkolor omfattar obligatoriska moduler som inriktas på nystart av företag och egenföretagande, genom att använda metoden med övningsföretag. Under 2007–2008 registrerades 890 övningsföretag vid den rumänska samordningscentralen för övningsföretag, och cirka 25 000 elever från 146 yrkesskolor deltog. Inom andra områden, som jordbruk, maskinteknik, livsmedelsindustrin och transport, anordnas särskilda aktiviteter om entreprenörskap som en del av de 20 procent av läroplanen som beslutas på lokal nivå, i partnerskap mellan skolor och lokala företag. I den eftergymnasiala utbildningen ingår utbildningsprogram och aktiviteter med särskild inriktning på entreprenörskap i de obligatoriska ämnena i läroplanen endast för handels- och turismutbildningar.

Slovenien

I Slovenien är entreprenörskap en obligatorisk modul i den nationella läroplanen inom både gymnasial yrkesutbildning och gymnasial teknisk utbildning. Huvudmålen är att utveckla entreprenörstänkande och färdigheter i entreprenörskap bland unga människor, och även ge dem särskild utbildning i hur man startar och driver företag. Dessutom etableras övningsföretag på alla handelsskolor som ingår i yrkesutbildningssystemet. Under läsåret 2007–2008 fanns det 235 övningsföretag med 3470 elever.

Spanien

I Spanien ingår utbildning i entreprenörskap i den nationella allmänna läroplanen och är obligatorisk för alla yrkesutbildningar (tekniska utbildningar, industriutbildningar, handelsutbildningar osv.). Entreprenörskapsprogram och aktiviteter som ingår i de fasta kurserna uppgår till minst 35 timmar per år, som fördelas på tre timmar per vecka under det andra studieåret. Dessa 35 timmar utgör 55 procent av läroplanens innehåll (eftersom utbildningsministeriet utfärdar allmänna riktlinjer om utbildningspolitiken), men de autonoma regionerna kan öka detta till så mycket som 100 procent.

Slovakien

Entreprenörskap ingår i den nationella läroplanen, antingen som ett obligatoriskt ämne eller som tillvalsämne. Övningsföretag används inom alla typer av yrkesskolor på gymnasienivå och inom yrkesutbildningar med praktik på gymnasienivå. Sammanlagt deltar 170 skolor inom de olika yrkesutbildningsområdena.

Sverige

För närvarande finns det ett tillvalsämne på nationell nivå som benämns ”Projekt och företag”, som är utformat för att komplettera det obligatoriska projektarbetet på gymnasienivå. Det finns två andra tillvalsämnen om ”Småföretag” på gymnasienivå. Om kurserna finns tillgängliga för eleverna beror på vilka program de är registrerade vid, och studieort. Det är huvudmännen som ansvarar för gymnasieutbildningen i Sverige och genomförandet av de nationella programmen skiljer sig mellan olika regioner. Det finns ett

särskilt behov av fler lärare som kan bidra till att främja entreprenörsinriktade tänkesätt och beteenden.

Storbritannien

Det finns inga särskilda yrkesskolor i England, Skottland och Wales, utan alla gymnasieskolor förväntas erbjuda möjligheter till yrkesutbildning. I England är det obligatoriskt för alla skolor att erbjuda eleverna arbetsrelaterat lärande. Den rekommenderade minimierfarenheten för alla ungdomar fastställs i en icke-obligatorisk ram. Utbildning i företagande är en central komponent, som syftar till att stimulera företagsanda hos unga. Utbildning i företagande är alltså inte obligatorisk, men arbetsrelaterat lärande är däremot obligatoriskt. Enligt den skotska regeringens strategi *Enterprise in Education – Determined to Succeed* ska de lokala myndigheterna tillhandahålla utbildning i företagande och entreprenörskap för alla elever. Det handlar t.ex. om möjligheter för ungdomar över 14 år att gå i arbetsbaserad yrkesutbildning som kopplas till en relevant kvalifikation samt lämplig karriärutbildning. I de flesta yrkesutbildningsprogram är emellertid inte entreprenörskap ett fristående ämne ännu. I Wales ingår inte entreprenörskap i yrkesutbildningen, även om mycket görs på detta område. Inom samtliga sex vidareutbildningar på gymnasienivå finns ett betyg i "Näringsliv och företagande", som är valfritt.

3. PROGRAM OCH AKTIVITETER

3.1. Vilka ämnen bör ingå och hur ska undervisningen läggas upp?

3.1.1. Innehåll och metoder

En definition av utbildning i entreprenörskap och en allmän beskrivning av målen ges i avsnitt 1.2.

När det gäller undervisning i entreprenörskap är det särskilt viktigt att inrikta sig på ungdomarnas individuella personlighet. Denna typ av utbildning bör främja kreativitet, initiativförmåga, risktagande och andra allmänt tillämpliga egenskaper och färdigheter som utgör grunden för entreprenörskap. När det gäller yrkesmässiga färdigheter är det viktigt att skilja mellan allmänna färdigheter i entreprenörskap som alla bör förvärva och sådana färdigheter som krävs särskilt för socialt eller affärsinriktat entreprenörskap (t.ex. för att starta ett företag).

I program som mer naturligt leder till att starta och driva ett litet företag (t.ex. hårfrisörer, konditorer, bilmekaniker eller elektriker) är det både viktigt och lämpligt att tillhandahålla särskild utbildning i entreprenörskap. Det är emellertid viktigt att se till att entreprenörskap integreras i hela yrkesutbildningen och att entreprenörsegenskaper främjas inom hela systemet. Detta är ännu viktigare än att tillhandahålla utbildning i entreprenörskap inom en specifik men helt fristående kurs.

Det krävs gemensamma mål som riktas mot alla elever, t.ex.¹⁰

- utforska möjligheter,
- vidareutveckla en idé till en produkt eller tjänst,
- våga ta itu med problem och lösa dem,
- skapa nätverk med andra elever och med vuxna,
- acceptera följderna av de val man gör,
- se egenföretagande som ett värdefullt karriärval,
- förvalta resurser och pengar på ett ansvarsfullt sätt,
- förstå hur organisationer fungerar i samhället.

För elever som kommer att starta egen verksamhet vid någon tidpunkt efter avslutad utbildning krävs mer specifika färdigheter, t.ex.

- kunna ta fram en affärsplan,
- känna till de administrativa förfarandena för att starta ett företag,
- förstå principerna för redovisning, handelsrätt och skattelagstiftning,
- känna till affärsetik och socialt ansvar,
- ha en tydlig förståelse för marknadsmekanismerna,
- känna till försäljningstekniker.

Oberoende av vilket yrkesutbildningsområde det gäller är det effektivaste sättet att nå dessa mål att eleverna deltar i praktiska projekt och aktiviteter, där ”learning by doing” betonas och eleverna förvärvar verkliga erfarenheter av entreprenörskap. Problemorienterad och upplevelseinriktad utbildning är av grundläggande betydelse för att främja

¹⁰ Undersökningen *Ondernemend leren en leren ondernemen* av King Baudouin-stiftelsen.

entreprenörstänkande och entreprenörsförmåga. Resultaten blir särskilt goda om man arbetar i små grupper.

På **Cypern** samarbetade den tekniska skolan *Makarios III* i Nicosia med kommunen i ett projekt för att omforma och försköna en flodstrand. Eleverna kartlade området, utformade landskapet och alla detaljer (bänkar, belysning osv.) och byggde modeller för att visa sina idéer. Till slut presenterades projektet med framgång i rådhuset.

Inom ramen för ett projekt vid handelshögskolan i Roskilde i **Danmark** organiserades och anordnades en julmarknad, till vilken lokala företag skänkte (eller sålde billigt) julsaker. Eleverna ansvarade för hela organisationen och var tvungna att vara mycket innovativa eftersom de hade en begränsad budget. Julmarknaden blev mycket lyckad och gick med vinst, som eleverna skänkte till välgörenhetsändamål. Projektet omfattade studieämnen och lärare från marknadsföring, redovisning, danska och matematik, och eleverna lärde sig mycket om egenföretagande och hur viktigt det är att ha en innovativ inställning.

Följande **undervisningsmetoder är de vanligaste** enligt experterna:

- Föreläsningar.
- Datorsimuleringar och affärsspel.
- Elevföretag.
- Projekt- och grupparbete.
- Företagsbesök.
- Arbetsplatsplaceringar.

Följande metoder nämns mer sällan: coaching och mentorskap, rollspel, diskussioner och tankesmedjor samt fallstudier.

De praktiska metoderna, bl.a. att starta och driva **övningsföretag** och **elevföretag** (både virtuella och verkliga), är tillräckligt allmänt spridda, särskilt vid handelsskolor, men även vid tekniska yrkesskolor. I vissa fall integreras aktiviteterna i den obligatoriska läroplanen, medan de ingår som tillvalsämne eller som aktiviteter utanför läroplanen vid yrkesutbildningsskolor.

I **Tyskland** riktas Junior-projektet¹¹ ("Unga entreprenörer tar initiativ, organiserar och når resultat"), under ledning av det federala ministeriet för ekonomi och teknik, till elever från 9:an till elever i allmänna gymnasieutbildningar och yrkeshögskolor. Tio till femton elever startar ett miniföretag och utvecklar och marknadsför en affärsidé på ett kreativt sätt under ett läsår. Affärsidéerna rör både produkter och tjänster, t.ex. anordnande av evenemang, mobiltelefonträning för äldre och dator- och Internettjänster. Projektets innovativa potential ligger i att förbättra unga människors förståelse för vad det innebär att driva ett företag. Under de senaste 13 åren har cirka 40 000 elever bildat elevföretag och fått erfarenhet av företagande i det verkliga livet.

Som en del av Simulimpresa-programmet (medlem i European-pen – Pen International), i **Italien** erbjuder cirka 400 skolor utbildning i entreprenörskap genom övningsföretag. Övningsföretaget är ett simulerat företag som speglar driften av ett verkligt företag som agerar som sponsor. I en verklig kontorsmiljö arbetar eleverna med simulerade affärstransaktioner med andra övningsföretag i världen genom ett stängt nätverk, där alla verksamheter och rutiner som ingår i normal företagsförvaltning och handel kan simuleras. Varje övningsföretag köper in, producerar och säljer ett visst urval av varor på en låtsad marknad. I Italien finns det olika typer av övningsföretag som drivs inom tre områden: förvaltning, ledning och finans, turism samt industri.

¹¹ www.juniorprojekt.de.

Generellt sett verkar det emellertid finnas en **lucka** mellan de undervisningsmetoder som anses vara effektivast för att främja entreprenörskap inom yrkesutbildningen och de metoder som för närvarande används i praktiken.

En förklaring till detta kan vara att inte alla lärare väljer att använda, eller har tillräcklig kunskap för att använda, aktiva undervisningsmetoder. Lärarna bör agera mer som en handledare eller stödperson för eleverna än som en lärare som bara undervisar.

Ett annat problem är att det saknas tvärgående metoder för att arbeta med konkreta projekt. Möjligheter går förlorade när lärarna föredrar att inrikta sig på sina egna kurser än att gå ihop med andra lärare och föreslå en bredare integration av olika studieämnen.

3.1.2. Lärare och utbildare

Som nämns ovan (avsnitt 2.1) anses insatser för att ge lärare lämpliga färdigheter i undervisning i entreprenörskap som en verklig utmaning. Det verkar finnas en brist på specialkunskaper bland lärarna.

Den rådande situationen är att de flesta lärarna inte har utbildning i entreprenörskap. Följaktligen kanske de inte känner till de lämpliga metoderna för att undervisa i entreprenörskap. Det krävs en bättre förståelse bland lärarna för vad utbildning i entreprenörskap egentligen innebär och för de olika målen, metoderna och innehållet. Det krävs mer lärarutbildning, seminarier och workshoppar, och insatser för att sprida en förståelse för olika sätt att stödja entreprenörstänkande.

Grundläggande utbildning och fortbildning för utbildare är mycket viktigt, men utbildning i entreprenörskap ingår ännu inte systematiskt i lärarutbildningarna, och det kan vara svårt att få lärarhögskolorna att engagera sig i detta.

I många fall erbjuds utbildning i entreprenörskap vid företag av externa organisationer som tillhandahåller program till skolor. En utvärdering som genomförts av Östnorges forskningsinstitut visar t.ex. att 80 procent av "arbetsplatsutbildningen" levereras av den icke-statliga organisationen *JA-YE Norge*. Cirka 2 000 lärare deltog i sådan utbildning 2007-2008.

Det är viktigt att lärarna genomgår samma inlärningsprocess som de kommer att använda med sina elever, t.ex. att skapa och genomföra en idé, rapportera om inlärningsresultaten, utvärdera de färdigheter och kunskaper som förvärvats och utvärdera processen i helhet.

I lärarutbildningen bör särskilda färdigheter för att undervisa i entreprenörskap utvecklas, t.ex. följande:

a) *Projektledningskunskaper*

Den centrala komponenten i utbildning i entreprenörskap är att eleverna startar och driver ett projekt. Lärarna måste ha förmåga att stödja eleverna under processens gång, vilket omfattar planering och förberedelse av ett projekt (sätta upp mål och fastställa exakt vad som krävs och hur det kan göras osv.), förutse elevernas behov i varje skede av projektet, sätta upp personliga mål under projektet och göra den slutliga utvärderingen.

b) Pedagogiska kunskaper

Betoningen ligger på pedagogiska metoder som uppmuntrar till "learning by doing" genom utbyten, experiment, risktagande och "positiva misstag", kreativ problemlösning, återkoppling genom social interaktion, dramatiseringar och rollspel och genom att utforska rollmodeller och interagera med omvärlden/vuxenvärlden.

I denna process föreslår och vägleder läraren eleverna i stället för att ge instruktioner. De ställer "öppna" frågor som inte nödvändigtvis har ett enda korrekt svar, de lär tillsammans med eleverna, hjälper till att lösa de konflikter och svårigheter som kan uppstå och övertalar eleverna att ta itu med saker som de från början motsätter sig eller undviker.

c) Personliga färdigheter

Lärarnas uppgift att underlätta för eleverna bygger på en rad olika kommunikationsfärdigheter, t.ex. aktivt lyssnande, förhandlingsförmåga och förmåga att arbeta i grupp med andra kolleger samt förmågan att skapa en lärandemiljö där eleverna kan vara öppna och uppriktiga och känna sig säkra och trygga.

Det effektivaste sättet att se till att lärarnas kompetens på detta område är lämplig och aktuell är att göra entreprenörskap till en obligatorisk del av lärarutbildningen. Det är också viktigt att tillhandahålla fortutbildning för lärare som redan har slutfört sin grundläggande utbildning.

På **Cypern** är kurser om undervisning i entreprenörskap inom yrkesutbildningar obligatoriska. Dessutom måste alla lärare inom yrkesutbildningen delta i interna seminarier om detta ämne som anordnas av Cyperns pedagogkommitté.

I **Österrike** har ett sommaruniversitet för utbildning i entreprenörskap ("Workshop för idéer") inrättats i Kitzbühel. Genom praktiska övningar får lärarna bekanta sig med verktyg och metoder för att undervisa i entreprenörskap, både i ekonomiska och allmänna ämnen. Detta initiativ stöds av en rad olika aktörer inom den offentliga och privata sektorn, däribland det federala ministeriet för utbildning, konst och kultur.

I **Rumänien** samarbetade ministeriet för forskning och innovation inom utbildningen och det österrikiska ministeriet för utbildning, konst och kultur i ett projekt för att utbilda 500 lärare i att använda metoden med övningsföretag med sina elever. Med början 2008, och med stöd från Europeiska socialfonden (ESF), får ytterligare 600 lärare från 280 yrkesutbildningsskolor utbildning i hur man använder innovativa inlärningsmetoder och hur man fram undervisnings- och lärandematerial för utbildning i entreprenörskap.

3.1.3. Samarbete mellan skolor och företag

Det kan vara svårt för yrkeslärare att få eleverna att intressera sig för entreprenörskap. Detta problem kan lösas genom att man öppnar skolorna för omvärlden och bjuder in externa experter – t.ex. företagare och entreprenörer – att delta i undervisningen. I detta sammanhang är det tillrådligt att unga entreprenörer som besöker skolorna själva har gått i samma skola, så att eleverna lätt kan identifiera sig med dem: "om han/hon kan göra det kan jag också göra det".

Generellt sett förefaller samarbetet mellan yrkesskolor och företag vara väletablerat, även om resultaten ofta beror på skolornas och lärarnas individuella initiativ.

I Storbritannien har praktiskt taget alla delar av **England** en EBPO-organisation (Education-Business Partnership Organisation) som hjälper skolorna att samarbeta med arbetsgivare. Uppskattningsvis samarbetar EBPO:s avdelningar med över 300 000 arbetsgivare varje år. Omkring 550 000 arbetsplatsplaceringar ordnas varje år för 14–16-åringar i England som en del av arbetsrelaterat lärande.

En av de största svårigheterna som rapporteras av experterna är att engagera små företag och mikroföretag i skolornas aktiviteter. Små företag har inte tid att ägna sig åt arbetsplatsplaceringar för elever vid företaget, eller ser inga fördelar i ett samarbete med skolorna.

Trots många lärares och entreprenörers intresse och goda vilja att engagera sig i samsarbetsaktiviteter finns det fortfarande ett antal hinder som måste överbryggas, t.ex.

- de många olika arbetsuppgifter som utförs av personal vid mycket små företag, vilket leder till att de har lite tid att ägna åt samarbete med skolor,
- bristen på ömsesidig kunskap och förståelse för varandras prioriteringar och vad varje part sysslar med i den dagliga verksamheten,
- en eventuell brist på förtroende till följd av dessa problem,
- skillnader i arbetstider/antalet arbetstimmar,
- brist på centrala kontaktpersoner vid skolorna.

I vissa fall är ett annat hinder att skolorna inte får arbeta inom andra områden utanför skolan. Lärarna bör ges möjlighet att delta i flexibla utbildningsperioder vid företag.

Samarbetet med företag är vanligen väletablerat i de länder som har ett ”dubbelt” system för yrkesutbildning, där utbildningen genomförs både i skolor och vid företag. I det dubbla systemet (som t.ex. finns i Österrike, Tyskland och Danmark) deltar företagen direkt i utbildningen av elever genom arbetsplatsplaceringar, som i många fall har en innovativ, entreprenörsinriktad eller ”intraprenörmässig” dimension.

I **Österrike** är den allmänna läroplanen för yrkesskolor och yrkesgymnasier och yrkesskolor med deltidsundervisning nära kopplad till yrkesprofiler och beskrivningar av relevanta färdigheter. Experter från olika organ (det berörda ministeriet skolor och arbetsmarknadens parter) diskuterar och utformar läroplanen gemensamt. Förslaget till läroplan skickas sedan till alla berörda parter för att inhämta deras synpunkter. I slutet av samrådet utfärdar ministern för utbildning, konst och kultur den allmänna läroplanen.

Praktikantutbildning kan ses som en bra modell för samarbete på olika nivåer. Företagsutbildare möter lärare för att diskutera den särskilda situationen för praktikanter, och företagen förhandlar med skolorna för att se till att företagsutbildningen och skolornas läroplaner är enhetliga.

Förutom regelbundna placeringar vid företag förefaller formaliserade partnerskap mellan yrkesskolor och företag vara en effektiv samsarbetsform för att utveckla ett entreprenörstänkande bland eleverna, till alla parter fördel. Partnerskapen kan innehålla olika komponenter, som alla har syftet att underlätta och öka samsarbetet, vilket i sin tur kan bidra – inte bara indirekt, utan även direkt – till att utveckla elevernas färdigheter i entreprenörskap. Sådana partnerskap kan t.ex. ha följande former:

- Företagen skickar gästlärare till yrkesskolorna – i samsarbete med lärarteamet.

- Företagen presenterar verkliga, praktiska problem som kan användas i elevuppgifter och projekt.
- Företagen ser till att eleverna får insikt i sektorn och i företagets egen verksamhet genom att besöka företaget, gå bredvid en chef, delta i mässor osv.

Ett konkret exempel på ett nära partnerskap är **Køge Handelsskole**¹² (**Danmark**). Vid denna högskola avslutar eleverna sin utbildning genom att genomföra ett praktiskt projekt om företagande som företaget i fråga och skolan samarbetar om. Med ett verkligt problem som utgångspunkt får eleven ge prov på sina entreprenörmässiga färdigheter och kreativa tänkande genom att ta fram en lösning eller ett projekt som tillgodoser företagets behov. Innan arbetet inleds tar eleven fram en projektbeskrivning som måste godkännas gemensamt av företaget och skolan. Denna fallbaserade slutexamen kan göras individuellt eller i grupp.

I staden **Cagliari (Italien)** är *La Città dell'Impresa* ("Företagsstaden") en mötespunkt som har målsättningen att stimulera kreativitet och sprida en entreprenörskultur. Staden består av tre delar: "utställningen", "fabriken" och "skolan". Utställningen är en interaktiv multimedieupplevelse där unga människor får lära sig om lokala tillväxtmarknader, testa sina entreprenörfärdigheter och få praktiska råd. Efter den virtuella delen kommer en verklig del, fabriken, där experter på området står till tjänst med vägledning och praktiska råd. De hjälper till att granska idéer som läggs fram av potentiella entreprenörer för att se om de är genomförbara och kommer med förslag om hur de bäst kan genomföras.

3.2. Utvärdering av kvalitet, resultat och effekter

Det finns flera sätt att utvärdera **kvaliteten** och **resultaten** av entreprenörskapsprogram och aktiviteter inom yrkesutbildningen, t.ex.

- genom att samla in återkoppling från elever som har deltagit i program och från andra intressenter,
- genom att göra effektmätningar, t.ex. mäta entreprenörskompetenser och entreprenörsanda före och efter deltagandet i ett program.

Den **långsiktiga effekten** kan också utvärderas, t.ex. genom att mäta hur många av de elever som har deltagit i entreprenörsprogram eller aktiviteter som har blivit entreprenörer senare i livet. Att starta ett företag är emellertid bara ett av en lång rad olika möjliga resultat av utbildning i entreprenörskap. Detta innebär att även andra indikatorer bör beaktas i den långsiktiga utvärderingen, t.ex. entreprenörsaktiviteter inom ett företag ("*intraprenörskap*") eller kvaliteten och nivån på sysselsättningen.

I själva verket krävs en samordning av forskningen, där man kopplar ihop **kortsiktiga** utvärderingar av individernas erfarenheter vid skolor, mätningar på **medellång sikt** av hur inställningar och avsikter förändras och **långsiktiga** utvärderingar av kvaliteten och nivån på sysselsättningen. Man mäter även nettoresultatet för företagsstarter och hur många företag som överlever.

Utvärderingar av kvaliteten på program och aktiviteter bör omfatta arbetsprocesser och självanalys samt externa och oberoende revisioner, där följande faktorer kan mätas:

¹² www.kogebusinesscollege.com.

- Allmänna färdigheter i entreprenörskap: kreativitet, förmåga att komma med innovativa idéer, nyfikenhet, förmåga att arbeta i grupp, självförtroende, ledarskap, en aktiv inställning, vilja att ta risker, förmåga att lösa problem, ansvars känsla osv.
- Särskilda kompetenser i entreprenörskap: kunskap och färdigheter för att förstå vad som måste göras för att starta och driva ett nytt företag, förmåga att utarbeta en bra affärsplan, förmåga att upptäcka möjligheter, insikt i produktionsmetoder, ekonomikunskaper osv.
- Attityder: hur många elever ser egenföretagande som ett karriäralternativ?

Sådana förmågor, färdigheter och attityder bör företrädesvis mätas **både före och efter elevernas deltagande** i programmet. Detta kan göras genom

- självutvärdering,
- intervjuer,
- gruppanalyser och fokusgrupper,
- utvärderingsformulär,
- tester och simuleringsspel osv.

Självanalysen bör utföras av tre grupper: elever, lärare och skolläda, för att avgöra hur nöjda de tre grupperna är med erfarenheten. Näringslivets och arbetsgivarnas uppfattning – särskilt dem som deltar i programmet – bör också beaktas.

Programmen och aktiviteterna bör utvärderas regelbundet som en del av programmet, i stället för att utvärderas punktvis. Resultatet av utvärderingen (lärdomar) bör integreras i kommande aktiviteter.

Ett sätt att utvärdera de långsiktiga effekterna är att ta reda på hur många elever som har deltagit i program eller aktiviteter om entreprenörskap som har blivit entreprenörer fem eller tio år senare.

Detta kan göras genom att antingen skicka ut frågeformulär till f.d. elever vid entreprenörskapsprogram för att ta reda på om de har startat egna företag (eller om de är anställda men använder de entreprenörsfärdigheter som de har förvärvat), eller genom att regelbundet få återkoppling från elever som har blivit entreprenörer genom ett nära samarbete. Antalet elever som har blivit entreprenörer kan vara en bra indikator, om det är möjligt att inhämta sådan information på ett objektiva sätt genom databaser. I de flesta fall samlas emellertid denna information in på skolornas initiativ genom personliga kontakter.

Det finns fortfarande andra problem som måste lösas när det gäller utvärderingen av effekterna av entreprenörskapsprogram och aktiviteter vid skolorna i förhållande till antalet nystartade företag. Det rör sig om följande problem:

- Målen och metoderna för utbildningen i entreprenörskap varierar stort.
- Det är svårt att isolera effekterna av program för utbildning i entreprenörskap från andra inlärd kunskaper och från alla övriga faktorer (ekonomiska och administrativa faktorer osv.) som inverkar på entreprenörskap och nystart av företag på nationell eller regional nivå.
- Kedjan från intervention till avsedda resultat är lång när man undersöker om elevers deltagande i utbildning i entreprenörskap i gymnasieskolan leder till att de är mer benägna att driva sitt eget företag i 25- eller 30-årsåldern.

4. FRAMGÅNGSFAKTORER, RISKER OCH HINDER

4.1. Framgångsfaktorer och god praxis vid utbildning i entreprenörskap

Medlemmarna i expertgruppen ombads att ta fram en uppsättning **centrala faktorer** för hur undervisningen i entreprenörskap kan bli effektiv och framgångsrik. Dessa nyckelfaktorer föreslås som allmänna indikatorer för **god praxis**.

Indikatorer för god praxis för utbildning i entreprenörskap vid yrkesskolor¹³

- 1) Programmet eller aktiviteten har väldefinierade mål och lämpliga metoder för att mäta framgångarna. De utvärderas regelbundet och får positiv återkoppling från eleverna. Utvärderingsresultaten matas kontinuerligt in i utvecklingsprocessen.
- 2) Det råder en god balans mellan teori och praktik. Programmet eller aktiviteten har en aktiv inriktning och bygger på erfarenhet och projektarbete. Syftet är att förbättra elevernas förmåga att arbeta i grupp, utveckla och använda nätverk, lösa problem och upptäcka möjligheter. Eleverna är aktivt involverade i lärandeprocessen och har ansvar för sin egen utbildning.
- 3) Programmet eller aktiviteten är anpassat till elevernas lärandemiljö och deras särskilda studieområden.
- 4) Institutionen har externa kontakter med företag, erfarna företagare och unga entreprenörer samt med lokalsamhället. Entreprenörerna är delaktiga i lärandeprocessen.
- 5) Eleverna får möta verkliga situationer på arbetsplatser och uppmuntras att delta i aktiviteter utanför schemat. Externa evenemang, aktiviteter och tävlingar anordnas.
- 6) Lärarna har lämpliga kvalifikationer för att undervisa i entreprenörskap (genom erfarenheter från näringslivet och/eller deltagande i utbildning). De använder aktuellt studiematerial och kunskap.
- 7) Programmet eller aktiviteten stimulerar eleverna och lärarna att se längre än till skolmiljön (t.ex. genom erfarenhets- eller idéutbyten med andra skolor, med elever från andra länder eller elever med en annan teknisk bakgrund).
- 8) Programmet eller aktiviteten ingår i ett mer omfattande system. Eleverna följs upp efter deltagandet i programmet och hänvisas till de rätta stödmekanismerna om de vill starta ett eget företag.

¹³ Liknande indikatorer fastställdes i tidigare rapporter med deltagande av nationella experter på EU-nivå, t.ex. expertrapporten *Mini-companies in Secondary Education* (Generaldirektoratet för näringsliv, september 2005). Rapporten finns på http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/education-training-entrepreneurship/index_en.htm.

Denna förteckning innehåller inte **externa faktorer**, dvs. de allmänna förhållanden som programmen och aktiviteterna genomförs under, t.ex. stöd från myndigheter. Dessa faktorer behandlas i andra delar av denna rapport, särskilt i avsnitt 6.

4.2. Risker och hinder

Medlemmarna i expertgruppen ombads att ange de största **riskerna** och **hindren** som påträffats när det gäller att främja och tillhandahålla entreprenörskapsprogram inom yrkesutbildningen.

I följande förteckning delas risker och hinder in i tre breda kategorier, som visar lämplig åtgärdsnivå.

Politisk ram:

- Det finns ingen dialog eller samarbete mellan olika avdelningar inom de offentliga förvaltningarna som bör ansvara för politik och åtgärder för utbildning i entreprenörskap.
- Det finns inga nationella strategier eller planer för att genomföra utbildning i entreprenörskap som omfattar alla intressenter (offentliga och privata), vilket innebär att eleverna inte ges rätten att välja sådan utbildning.
- Det finns inget legitimt och konsekvent institutionellt system. Initiativen bygger på enskilda personers insatser, utan garantier för kontinuitet vid regeringsskiftet.
- Entreprenörskap ingår inte i läroplanen för yrkesutbildningar. Utbildningsministrarna stöder inte sådan utbildning (även om ekonomi- och näringslivsministrar och andra har gjort entreprenörskap till en prioritering). Det finns inget erkännande av utbildning i entreprenörskap, och inget samarbete med relevanta partner (t.ex. branschorganisationer och icke-statliga organisationer).
- Syftet med yrkesutbildningen anses ibland endast att vara att arbetstagarna ska förvärva tekniska färdigheter, utan att utveckla allmänt tillämpliga, interpersonella och entreprenörmässiga färdigheter.
- Samarbetet mellan berörda intressenter på regional nivå är otillräckligt.
- Det finns lagstiftningsmässiga eller byråkratiska hinder för att göra dessa program allmänt tillgängliga (t.ex. när det gäller beskattning av miniföretag som drivs av elever).

Stöd till skolorna:

- Det saknas samordning eftersom det inte finns en gemensam stödstruktur och de ekonomiska resurserna är splittrade.
- Det saknas medel och resurser, eller kontinuitet.
- Informationen sprids dåligt till skolorna.
- Det institutionella samarbetet mellan det formella utbildningssystemet och arbetsmarknaden är svagt.

Hinder och risker för skolor och utbildare:

- Det saknas stöd från skolledningen och lokalsamhället.
- Lärarna och skolledningen är ovilliga att införa entreprenörskapsprogram.
- Entreprenörskapsprogram sammanblandas med företagsekonomiutbildning.
- Lärarna lyckas inte göra undervisningen i entreprenörskap relevant för eleverna.
- Lärarna saknar kompetens och kunskap. En del lärare har endast teoretiska kunskaper. Till följd av detta blir programmen alltför teoretiska (akademiska). Den teoretiska kunskapen betonas i stället för utveckling av färdigheter i entreprenörskap.
- Lärarna är inte utbildade i att undervisa i entreprenörskap.
- Karriärvägledningen och rådgivningen brister.
- Inlärningsmiljön är inte entreprenörsvänlig.
- Det är svårt att mäta resultaten av utbildning i entreprenörskap, och det saknas erfarenhet av att mäta och analysera resultaten.
- Skolmiljön är isolerad och det saknas kopplingar till lokala entreprenörer.
- Entreprenörskap är ett separat studieämne, och är inte kopplat till eller integrerat i yrkesutbildningen.
- Entreprenörskap betraktas endast som en kurs som ger ett betyg, i stället för ett permanent tänkesätt eller en attityd.
- Det saknas tid (och personal) och konkurrensen med andra aktiviteter ökar.
- Det finns inga företagare som vill ställa upp som frivilliga. Detta kräver stora resurser för att rekrytera, utbilda och stödja ett stort antal volontärer. Under de rådande förhållandena är det dessutom mindre vanligt att företagen frivilligt medverkar i sådana verksamheter.

5. EXEMPEL PÅ GOD PRAXIS

I detta avsnitt ges exempel på möjliga synsätt och metoder för att undervisa i och sprida entreprenörskap inom yrkesutbildningen enligt expertgruppens förslag.

Exemplen visar på en rad olika mål, metoder och lösningar. Förslagen är inte de bästa som finns i Europa (en fullständig förteckning över exempel på god praxis skulle vara mycket längre), utan ska betraktas som ett meningsfullt urval av olika fall.

1) Entreprenörsbetyg (Österrike)

Entreprenörsbetyget är en kompletterande kvalifikation, som förstärker ekonomiska kunskaper och kunskaper om företagande. Förutom att ge sunda ekonomiska kunskaper omfattar betyget även personliga egenskaper. Syftet är att främja en positiv inställning till ekonomi och stimulera företagsandan bland unga, kunniga människor. Syftet är också att eleverna ska få modern och praktisk kunskap om hur man startar ett företag. Målet är att ungdomar ska se egenföretagande som ett attraktivt alternativ i valet av yrkeskarriär. Eftersom programmet leder till ett betyg, utgör det en ytterligare merit för kunniga arbetstagare.

Betyget var ursprungligen tänkt för elever i den vanliga gymnasieskolan, men programmet sprids nu till yrkesskolor där praktikanter slutför sin teoretiska utbildning parallellt med praktikplatser på företag. År 2008 utfärdades 12 055 entreprenörskapsbetyg.

Entreprenörskapsbetyget inrättades av de österrikiska federala handelskamrarna, som även tog fram kursplanen och innehållet. Innehållet ses över och utvärderas regelbundet. De österrikiska federala handelskamrarna erbjuder lärarutbildning i samarbete med regionala lärarhögskolor. Denna extra kvalifikation garanterar kontinuerlig kvalitet och hållbarhet.

2) Kunskapscentrumet ”Competento” (Belgien)

Detta omfattande initiativ, som utvecklades i Flandern, omfattar följande två huvudsakliga åtgärdslinjer:

Ett *virtuellt kunskapscentrum*¹⁴ med en stor databas om material (policydokument och forskningsrapporter, modeller, metoder och kursmaterial samt kontrollinstrument för kompetens i entreprenörskap), initiativ, information, evenemang och tävlingar.

Det virtuella kunskapscentrumet är en unik plattform för att sprida allt slags material om utbildning i entreprenörskap till lärare. Kunskapscentrumet bildar en plattform för utbyte mellan pedagoger och lärare och utbildare, handledare för specifika kurser och föreläsare för näringslivet, som är idealiska mellanhänder i denna process.

Syftet med ”*klassveckan för entreprenörskap*” är att lyfta fram skolors och utbildningsinstitutioners arbete med entreprenörskap under en vecka. En broschyr tas fram för att inspirera deltagarna. Temat för 2009 var ”Kreativitet och innovation”.

Alla kreativa och innovativa idéer och initiativ får samma chans att nå ut till målgruppen. Alla utbildningspartner kontaktas så att det råder ett brett stöd för utbytet av ny information och kunskap och erfarenheter när det gäller färdigheter i företagande och entreprenörskap.

¹⁴ www.competento.be.

Innan webbplatsen för *Competento* skapades var det stora utbudet av metoder och initiativ splittrat och förvirrande för användaren. *Competento*-databasen ger en översikt av de olika tillgängliga alternativen för att främja entreprenörsanda och färdigheter på detta område i Flandern, och innehåller även många internationella initiativ. God praxis sprids via *Competento*-webbplatsen. De som söker efter exempel finner allt på en plats. Lärare och andra utbildningsaktörer kan prenumerera på ett nyhetsbrev för att få information om nya aktiviteter.

3) Gemensamt projekt av finans- och energiministeriet och *Junior Achievement* (Bulgarien)

Utvecklingscentrum för entreprenörskap vid yrkesskolor – med syfte att främja entreprenörsanda och färdigheter i entreprenörskap bland eleverna vid dessa skolor – är ett gemensamt projekt som drivs av finans- och energiministeriet och *Junior Achievement* i Bulgarien. Fyra sådana centrum har inrättats inom fyra olika industrisektorer (arkitektur och byggnads- och anläggningsbranschen, livsmedel och livsmedelsteknik, textil och konfektion och skogsbruk och träförädling). Som en del av projektet bildar eleverna ett miniföretag (tre per skola) och driver det i ett år. Kursen är ett tillvalsämne för alla elever från 11:e klass (utbildnings- och forskningsministeriet har gett sitt tillstånd). En affärsklubb med företrädare från det lokala näringslivet och experter från berörda industrier inrättas för att stödja resultaten och tillhandahålla praktisk erfarenhet. Eleverna, skolorna och det lokala näringslivet samarbetar för att anordna och främja evenemang som branschmässor, tävlingar och gemensamma projekt.

Denna modell har fått ett mycket bra mottagande som ett hållbart offentlig-privat partnerskap där näringslivet är aktivt involverat, och är innovativ på flera olika sätt. För det första får eleverna upp ögonen för entreprenörskap genom sitt deltagande, och entreprenörskap får stöd i lokalsamhällena. För det andra kopplas det verkliga arbetslivet ihop med utbildningen, vilket gör utbildningen mycket mer marknadsinriktad, vilket i sin tur innebär att de nya färdigheter som krävs i den globaliserade ekonomin utvecklas. För det tredje agerar lärarna som rådgivare (mentor) och icke-traditionella inlärningsmetoder används.

4) ESF-projektet ”Utveckla studier i entreprenörskap” (Estland)

Detta projekt drevs – med stöd från Europeiska socialfonden (ESF) – av stiftelsen ”*Innove*” och partner (sex yrkesskolor och den estländska handels- och industrikammaren) mellan september 2005 och augusti 2008.

Projektet ledde till att tre nya entreprenörskapsmoduler togs fram, som kan anpassas till olika läroplaner inom yrkesutbildningen:

- En *grundmodul* på 40 timmar, som riktas till elever vid yrkesskolor efter grundskolan.
- En *entreprenörskapsmodul* på 40 timmar för elever i eftergymnasial yrkesutbildning.
- En *valfri modul: utvärdering av affärsresultat och hantering av entreprenörmässiga utmaningar* på 80 timmar för elever i yrkesutbildning på gymnasienivå.

Grundmodulen är utformad för att utveckla elevernas förståelse för marknadsekonomi och arbetslivet, introducera karriärforskning samt förklara logiken i hur företagen fungerar och de grundläggande principerna för att starta och driva ett företag.

Entreprenörskapsmodulen inriktas på företagsmiljön i Estland, nystart av företag och företagande. I kursen "företagande" får eleverna möjlighet att använda de kunskaper och färdigheter de har lärt sig i praktiken – eleverna måste planera, starta och driva sin egen företagsaktivitet och lägga fram en företagsrapport som bygger på denna aktivitet.

Den valfria modulen inriktas på utvärdering av affärsresultat och hur man hanterar entreprenörmässiga utmaningar. Denna modul omfattar även företagsaktiviteter. Rekommenderade undervisningsmetoder är tankesmedjor, grupparbete, fallstudier, projektbaserat lärande och enskilda uppgifter.

Relevant studiematerial, lärarhandledningar och användarmanualer för projektbaserat lärande i de nya modulerna togs fram och tillhandahölls till pilotskolor under projektmetoden. Användningen av simuleringar och videofilmer var också viktiga inslag i projektet. En av simuleringarna var "pizzeria"¹⁵ (drift av en pizzeria) och en videofilm med intervjuer med entreprenörer.

5) Yrkesdiplom för hårfrisörer (Frankrike)

I Frankrike innehåller de program som finns inom det statliga utbildningssystemet komponenter om entreprenörstänkande och nystart av företag inom särskilda områden där utexaminerade elever kan förväntas bli företagsledare eller företagschefer.

Syftet med yrkesdiplomet för hårfrisörer är att utveckla de uppsättning färdigheter som krävs för att bygga upp, köpa eller utveckla en frisersalong. Det handlar bl.a. om hur man driver ett företag, administration och redovisning och personalledning. Syftet med undervisningen är att utveckla analytiska, operativa och beteendemässiga färdigheter.

Eleverna förvärvar färdigheter inom följande områden:

- Analysera den ekonomiska miljön och marknaden för hårfrisörer.
- Välja en handelsform och juridisk form.
- Förvärva och starta ett företag.
- Utarbeta en affärsplan.
- Besluta om investeringspolicy.
- Välja leverantörer.
- Behärska affärskommunikation.
- Analysera kostnader och priser.
- Redovisning.
- Arbetsledning.
- Rekrytera personal.
- Motivera personalen.

¹⁵ www.pizzeria.ee.

6) Skolbaserade övningsföretag (Slovenien)

Övningsföretag ger eleverna insikt i de komplicerade strukturerna och affärsprocesserna i verkliga företag. Det finns två huvudsakliga läranderesultat: eleverna får förståelse för hur ett företag fungerar, och de utvecklar entreprenörskapsfärdigheter och företaganda.

Övningsföretag startas vid handelsskolor som en del av läroplanen. Precis som verkliga företag är övningsföretag organiserade i olika avdelningar, t.ex. personalavdelning, administration, marknadsföring, redovisning, logistik osv. Eleverna arbetar på olika avdelningar. Undervisningen är praktisk, tvärgående och inriktad på problemlösning. På så vis lär sig eleverna att arbeta i grupp och fatta beslut och utvecklar en ansvarskänsla för arbetet. Dessutom lär de sig andra färdigheter i entreprenörskap, t.ex. förhandlingsförmåga, att våga ta risker och förmågan att planera och organisera sitt arbete. Genom *Europen-Pen* (nätverket för europeiska övningsföretag) kan eleverna skapa internationella partnerskap med övningsföretag i andra länder.

Övningsföretag har inrättats vid alla handelsskolor inom Sloveniens yrkesutbildningssystem. Under 2007–2008 fanns det 235 övningsföretag med 3 470 elever.

7) Miniföretag för elever och skatteförvaltning (Norge)

JA-YE Norge hade 12 500 elever i 2 500 miniföretag i gymnasieskolorna under 2008, vilket innebär att JA-YE når omkring 20 procent av alla elever som går ut gymnasieskolan. Cirka 60–70 procent av de elever som deltar genomgår yrkesutbildning. ”Årets lärare” och ”årets skolmyndighet” nomineras också.

Samarbetet mellan den norska skatteförvaltningen och JA-YE Norge om elevföretagsprogrammet är mycket gott. I ett visst skede måste eleverna och lärarna lära sig om skatter, moms osv. Denna information ges av den lokala skatteförvaltningen när skolan ber om det. Dessutom ger personal från skattemyndigheten information om den svarta ekonomin och riskerna med att arbeta i den. Det har även inrättats ett pris för ”bästa årsredovisning” som föreslagits av ett miniföretag. Priset delas ut av skatteförvaltningen. Slutligen finns det ett kapitel om miniföretag i handböcker om redovisning för elevföretag och i de nationella reglerna. Genom samarbetet med skattemyndigheterna har många potentiella problem kunnat lösas eftersom det har lett till att en ram har skapats som företagen kan arbeta inom.

Resultat från ett antal undersökningar visar att utbildning i entreprenörskap, t.ex. metoden med miniföretag, bidrar till en mer entreprenörsvänlig kultur, och det är minst dubbelt så sannolikt att elever som har fått undervisning i entreprenörskap blir entreprenörer längre fram i livet. Dessutom får eleverna högre poäng på frågor om självförtroende, samarbetsförmåga och motivation i skolan.

8) ”Make Your Mark”-klubbar (Storbritannien)

Statliga medel anslås för en nationell informationskampanj om företagande och entreprenörskap. I kampanjen samordnas aktiviteter för att stödja skolor och högskolor när det gäller företagande, bl.a. stöd till aktiviteter utanför schemat genom ”Make Your Mark”-klubbarna.

”Make Your Mark”-klubbarna är ett nationellt nätverk av elevledda grupper, som träffas utanför lektionstiderna i skolan eller högskolan och arbetar med att driva verkliga företagsprojekt. Genom klubbarna får eleverna tillgång till ett nätverk med andra elever i åldrarna 14–19 år som arbetar med samma sak. Syftet är att hjälpa skolor och högskolor att utveckla entreprenörstänkande bland unga människor, lära dem att våga ta risker, bygga upp självförtroendet, tillämpa de kunskaper de förvärvat i undervisningen och förverkliga sina idéer. Efter en intensiv rekryteringsperiod under sommaren 2008 har nätverket för närvarande 484 medlemmar (368 skolor och 116 högskolor för vidareutbildning).

De huvudsakliga fördelarna för deltagarna är

- tillgång till kostnadsfritt, enkelt material, t.ex. en klubbintroduktion,
- en säker webbplats endast för medlemmar, där elever och lärare kan utbyta idéer,
- tävlingar med kontantpriser för att hjälpa eleverna att utveckla sina idéer (som hålls varje termin),
- ett regelbundet utkommande nyhetsbrev,
- ett årligt medlemsbevis för varje klubbmedlem,
- inbjudan till ett nationellt klubbevenemang för nätverksarbete,
- möjligheter att få stöd från kampanjambassadörer.

”Make Your Mark”-klubben utgör en möjlighet att stimulera unga människors intresse för ett antal ämnen i läroplanen, t.ex. matematik, engelska, samhällskunskap, design och teknik och handelsstudier. Det är också ett fantastiskt sätt för att stimulera entreprenörstalanger och uppmuntra tonåringar att förverkliga sina idéer.

Klubbarna har visat sig vara effektiva när det gäller att introducera skolorna till de mer allmänna aspekterna av företagande – särskilt möjligheten att få kontakt med inspirerande (unga) företagare/företagsambassadörer och nätverksarbete med andra likasinnade. Klubbarna fungerar också som en språngbräda för unga människor att utveckla idéer utanför klassrummet (på fritiden).

6. VÄGEN VIDARE – EN STRATEGI FÖR UTBILDNING I ENTREPRENÖRSKAP

6.1. En enhetlig ram för utbildning i entreprenörskap

Som det första steget i en enhetlig strategi är det viktigt att inrätta en styrkommitté eller en samordningskommitté för utbildning i entreprenörskap på nationell eller regional nivå med företrädare från både utbildnings- och finansministerierna och med deltagande av andra berörda ministerier och organisationer (inklusive branschorganisationer och icke-statliga organisationer).

I **Norge** deltar tre ministrar i en styrgrupp och samarbetar i utarbetandet av den nationella åtgärdsplanen för utbildning i entreprenörskap. Utbildningsministeriet är den ledande partnern.

I **Belgien** leds den flamländska planen för utbildning i entreprenörskap av en styrkommitté, med företrädare för utbildningsministern och utbildningsministeriet, finansministern och finansministeriet och *Syntra Flandern* (som rapporterar till arbetsmarknadsministern). Regionen Vallonien och den tysktalande delen har startat liknande initiativ.

Som ett resultat av det nära samarbetet mellan alla berörda aktörer bör utvecklingen av färdigheter i entreprenörskap bli ett av huvudmålen i utbildningen. Målet måste vara väldefinierat och integreras i den allmänna utbildningspolitiken, särskilt i läroplanerna för yrkesskolor på gymnasienivå och i utvecklingsplaner för lärarutbildning.

Lösningen är att fastställa en tydlig strategi för undervisning i entreprenörskap, med överenskomna resultat och metoder för resultatmätning. Dessutom är det viktigt att se till att alla som är ansvariga för strategin har en tydlig förståelse för sin roll och vilka resultat de ska nå. Nätverk och verkställande organ är centrala för att bidra till strategins genomförande, men enskilda institutioner måste ha handlingsfrihet och flexibilitet för att undervisa i entreprenörskap på lämpligaste sätt även i fortsättningen.

Att införa entreprenörskap som ett uttryckligt mål i läroplanen skulle vara en tydlig signal om att entreprenörskap är ett viktigt ämne för alla elever. Dessutom blir det då lättare för lärarna att ägna undervisningstimmar åt detta ämne. När entreprenörskap inte uttryckligen ingår i läroplanen blir det ofta så att de lärare som vill delta i entreprenörsaktiviteter tillsammans med sina elever måste förbereda detta utanför skolschemat. Denna typ av lärande måste förankras i läroplanen och finnas tillgänglig för alla elever, och får inte vara beroende av enskilda lärares och skolors vilja och initiativ. Några av experterna betonade att det endast är möjligt att nå alla elever om entreprenörskap införs som ett obligatoriskt ämne i läroplanen.

I **Danmark** infördes undervisning i entreprenörskap i yrkesutbildningssystemet 2007. Det betonas att målsättningen för både den praktiska och teoretiska utbildningen bör vara att ge eleverna allmänna och särskilda kvalifikationer som är inriktade på entreprenörskap, innovation och nystart av företag. Entreprenörskap är följaktligen ett krav i alla yrkesutbildningsprogram och bör alltid erbjudas eleverna. Denna utveckling utgjorde en stor förändring och gav ett stort lyft till undervisningen i entreprenörskap.

I **Polen** ingår ämnet ”grundkurs i entreprenörskap” i alla typer av gymnasieskolor och eftergymnasiala utbildningar, ej högskoleutbildning. Närvaron vid lektioner i detta ämne är obligatorisk. Dessutom innehåller alla yrkesutbildningsstandarder aspekter som rör entreprenörskap.

I **Spanien** ingår utbildning i entreprenörskap i den nationella läroplanen och är ett obligatoriskt ämne inom alla yrkesutbildningar (teknik, industri, handel osv.). En särskild modul ingår i programmet för varje utbildningsbevis.

En allmän tendens för närvarande är att inriktningen för de nationella läroplanerna har ändrats från innehåll till kompetenser. Denna process bör fortsätta, eftersom en starkt kompetensbaserad undervisning och inläring gör det lättare att införa entreprenörskap i skolornas program. Att införa entreprenörskap i de nationella yrkesutbildningar gynnar denna process, eftersom standarderna ska betraktas som konkreta läranderesultat. I alla händelser får inte läroplanen vara för fastlåst, det måste finnas utrymme för lärarna att ta tvärvetenskapliga initiativ och anordna praktiska aktiviteter.

6.2. Stöd till skolor och lärare

Skolorna måste stödjas mer så att de inför entreprenörskap i yrkesutbildningsprogrammen. De behöver t.ex. hjälp med att organisera och utforma program och undervisningsmetoder, övertyga skolledningen om att detta är ett viktigt ämne, tillhandahålla rådgivning för skolor och lärare, garantera grundutbildning och fortbildning för lärare och underlätta kontakter och samarbete mellan skolorna och lokalsamhällena.

För att förbättra upptagningen av valfria aktiviteter i skolorna främjade den vallonska regeringen i **Belgien** ett samordnat program med cirka 15 identifierade åtgärder (från grundskolan till universitetet). Åtgärderna rekommenderades till och främjades bland lärarna genom en särskild grupp för ”entreprenörssanda”. Gruppen består av lärare som inte har ekonomi som huvudämne (som förflyttas från sina skolor i två år), och har till uppgift att övertyga skolorna om att införa entreprenörskapsaktiviteter i sina program eller att utforma egna aktiviteter med ett litet statligt bidrag. Initiativet leds av ”Byrån för ekonomisk stimulans”.¹⁶

När det gäller undervisningsmetoder verkar ett projektbaserat synsätt vara den allra effektivaste metoden. Projekt ger möjlighet att täcka ett antal olika ämnen inom entreprenörskap. Ett entreprenörsinriktat synsätt bör därför genomsyra hela utbildningen. Alltfler skolor inser hur viktigt det är att integrera utbildning i entreprenörskap i hela läroplanen genom projektarbete. Den inledande och samordnande kraften bakom dessa projekt bör vara en lärare som är ansvarig för undervisningen i entreprenörskap vid respektive skola, med stöd från skolledningen. Projektbaserat arbete bör vara ett återkommande inslag i skolundervisningen.

¹⁶ Detta projekt – under namnet ”A team of entrepreneurship awareness-raising workers” – tävlade i Europeiska näringslivspriser 2009, i kategorin ”Främjande av entreprenörssanda”. Mer information finns på

http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/best-practices/european-enterprise-awards/index_sv.htm.

Vid **Maltas** högskola för konst, vetenskap och teknik drivs miniföretag av elever i linjerna "Hårfrisörer" och "Skönhetsvård". Med hjälp av sina lärare erbjuder eleverna sina tjänster till allmänheten tre gånger i veckan. Under vägledning och överinseende av handledarna bokar de tider, betjänar kunder, hanterar kontanter och behandlar kundreklamationer. Det har visat sig vara ett framgångsrikt initiativ och är mycket lönsamt.

Lärarna måste ha de rätta färdigheterna och den rätta erfarenheten av undervisning i entreprenörskap. Det bästa sättet att garantera detta på lång sikt är att införa undervisning i entreprenörskap i den obligatoriska grundutbildningen vid lärarhögskolorna. Kreativt tänkande och innovation bör vara grundstenen i sådan utbildning, lärandemiljön bör stimulera elevernas vilja att experimentera. Yrkeslärare bör ha kunskap om, förståelse för och färdigheter i entreprenörskap.

Lärarna bör även ges möjlighet att delta i kontinuerlig yrkesmässig fortbildning på detta område för att se till att de färdigheter de har förvärvat inte blir omoderna. Denna yrkesmässiga utveckling kan ske vid yrkesskolor som en del i internt lärande eller externt, som då anordnas av utbildningsleverantörer med kunskap om undervisning i entreprenörskap. Verkliga entreprenörer och företagare bör också bidra till lärarnas utbildning.

Kvalifikationskraven för yrkeslärare bör motsvara de verkliga behoven, och lärare i entreprenörskap bör få tillräcklig praktisk utbildning. För närvarande inriktas kraven alltför mycket på pedagogisk och akademisk utbildning. Lärarna bör helst prova på entreprenörskap själva. Lärare i entreprenörskap bör därför ges möjlighet att göra praktik på företag.

I **Frankrike** infördes en ny metod inom lärarutbildningen 2007. Alla lärare måste nu känna till hur näringslivet fungerar och visa upp intyg på sådana kunskaper innan han eller hon anställs. Under förberedelserna för att delta i uttagningsproven för tjänster måste alla lärare göra praktik i minst tre veckor vid ett företag. Under förberedelsefasen måste alla lärare i tekniska ämnen eller yrkesämnen skaffa sig tre månaders erfarenhet av det yrke som han/hon vill undervisa i. Efter att ha blivit anställda måste alla lärare vid ett "*lycée professionnel*", oavsett ämne, göra ytterligare en praktik på tre veckor vid ett företag under det första specialiseringsåret. Dessa praktikperioder inriktas på kopplingarna mellan skolor och företag, och avslutas med att lärarna får utforma pedagogiska verktyg.

Det är naturligtvis viktigt att det finns undervisningsmaterial och verktyg av god kvalitet tillgängliga. Lärarna kan informeras om de resurser som finns genom flera olika metoder, t.ex. informationsmarknader, webbplatser och lärandenätverk. En databas med lärares beskrivningar av sina erfarenheter av utbildning i entreprenörskap, program/aktiviteter och idéer om kreativa projekt och initiativ kan också vara en bra källa till stöd. Förutom information kan lärarna även ha nytta av riktlinjer om vilka program eller aktiviteter som är bäst lämpade för dem och deras klass. Detta slags stöd kan ges av specialiserade vägledare. Priser till lärare som är särskilt engagerade i utbildning i entreprenörskap skulle avslutningsvis också bidra till att se till att de behåller motivationen.

I **Belgien** anordnar *Syntra Flandern* – den flamländska organisationen för utbildning i entreprenörskap – och andra partner en ”*infomarket*” vartannat år, där lärare får möjlighet att ta del av metoder och material för att främja kompetenser i entreprenörskap hos sina elever. Lärarna kan delta i seminarier som är utformade för alla utbildningsnivåer.

I **Sverige** deltar nationella rådgivande kommittéer (ledningsgrupper för kvalificerad yrkesutbildning) i utvecklingen av yrkesutbildningsprogrammen. Alla gymnasieskolor med yrkesutbildningar har en rådgivande kommitté som deltar i planeringen, tillhandahållandet och utvärderingen av utbildningen, på både lokal och regional nivå.

I **Frankrike** delar utbildningsministeriet varje år ut priser till bästa företagsprojekt i den nationella tävlingen ”Ungt initiativ”. Syftet med priset är att stimulera elevernas kreativitet och företaganda genom att välja ut de bästa projekten för nystart av företag (virtuella eller verkliga företag) som tagits fram inom yrkesutbildningar, teknikgymnasier och allmänna gymnasier eller praktikantutbildningar, inom alla studieämnen.

6.3. Samarbete med företag och intressenter

Mer allmänt bör näringslivet och de lokala samhällena delta aktivt i utarbetandet av normer och program och i tillhandahållandet av utbildning och praktisk utbildning (integrera arbete och lärande).

I **Estland** startade *Enterprise Estonia* och den estländska handels- och industrikammaren rundabordssamtal om entreprenörskap 2008. Alla institutioner (både offentliga och privata) som dittills hade arbetat oberoende av varandra samlades för första gången. Till följd av rundabordssamtalen kommer en strategi för främjande av entreprenörskap i utbildningen att utarbetas, som kommer att bygga på samarbetsavtalet från 2007 mellan finans- och kommunikationsministeriet och utbildnings- och forskningsministeriet.

Skolrektorerna bör ta initiativ till att samarbeta med den privata sektorn och andra samhällsorganisationer, och hjälpa lärarna att utveckla partnerskapsavtal. De bästa exemplen är skolor som har nära kopplingar till lokala företag, inte bara p.g.a. den mer traditionella ”arbetslivserfarenheten”, utan alltmer för att hjälpa lärarna att lära ut och stimulera till entreprenörskap. En ”näringslivssamordnare” vid skolan kan spela en viktig roll i detta sammanhang.

Engagerade ideella organisationer eller icke-statliga organisationer som har erfarenhet av att anordna entreprenörskapsprogram och aktiviteter vid skolor spelar också en viktig roll. De är därför värda ett mer allmänt erkännande. Dessa organisationer bidrar till utvecklingen av programmen, till lärarutbildningen, till ett effektivt deltagande av den privata sektorn och anordnande av aktiviteter utanför läroplanerna, som tävlingar och andra evenemang. I vissa fall kan det vara mer kostnadseffektivt att utbildningsministerierna certifierar och stöder en partner än att ministeriet självt investerar i anordnandet av programmen. Det kan likaså vara bättre att företagen engagerar sig tillsammans med skolorna genom en ansedd partner än att de försöker ta sig in i systemet själva.

Luxemburgs regering samarbetade med näringslivet för att inrätta en ideell organisation med uppgift att främja utbildning i entreprenörskap i skolan. Denna icke-statliga organisation (*asbl Jonk Entrepreneuren*), som är medlem i det europeiska nätverket *JA-YE Europe*, driver olika program inom yrkesutbildning, varav det viktigaste är programmet för elevföretag.

6.4. Slutsatser

Ansvar för att utforma yrkesutbildningspolitiken ligger naturligtvis hos de nationella regionala och lokala förvaltningarna. En gemensam EU-strategi på detta område kan emellertid garantera ökad samordning mellan den nationella politiken, främja utbyte av bästa praxis och övervaka framstegen. ”Riktmärkning” av befintlig politik och åtgärder kommer att bidra till en ökad förståelse av de rådande tendenserna och till att sätta upp mål som ska nås.

När det gäller möjliga s.k. inputindikatorer kan följande frågeställningar vara lämpliga: om utbildning i entreprenörskap ingår i den nationella utbildningsstrategin, om lektionstid anslås för detta ämne i skolornas program, om projektbaserade metoder finns tillgängliga, om nyckelaktörer på området deltar som partner, hur många skolor som erbjuder sådana program och aktiviteter och hur många elever som deltar.

7. SLUTREKOMMENDATIONER OM VILKA ÅTGÄRDER SOM BÖR VIDTAS

Myndigheter:

- 1) Inrätta en nationell styrkommitté för utbildning i entreprenörskap, där företrädare från olika ministerier och relevanta intressenter ingår (däribland leverantörspartner och icke-statliga organisationer), med målsättningen att ta fram och lansera en nationell strategi.
- 2) Inrätta en rättslig ram som möjliggör utbildning i entreprenörskap och anslå nödvändiga medel (t.ex. för lärarutbildning, stödverktyg och undervisningsmaterial).
- 3) Införa entreprenörskap som ett uttryckligt mål i läroplanen, och formellt erkänna aktiviteter inom utbildning i entreprenörskap. Ta fram vägledande dokument (t.ex. läro- och kursplaner) och riktlinjer, och mäta både omfattningen och effekten av utbildning i entreprenörskap i skolorna.
- 4) Göra karriärutforskning obligatoriskt och låta entreprenörskap ingå i yrkesvägledningen. Möjligheten till undervisning i entreprenörskap bör erbjudas alla elever.
- 5) Öka medvetenheten och förbättra kunskapen om utbildning i entreprenörskap hos skolledningar, t.ex. genom att anordna särskilda seminarier om detta.
- 6) Tillhandahålla rådgivning för skolor och lärare i utformning av läroplaner för yrkesutbildningar, och sprida framgångsrika erfarenheter och metoder bland yrkesskolorna. Skapa kontaktpunkter för att stimulera lärare och skolor att engagera sig i utbildning i entreprenörskap.
- 7) Hjälpa lärarna att bli bättre kvalificerade i entreprenörskap genom krav på att de blivande lärarna får utbildning i entreprenörskap under sina universitetsstudier, och stödja utbildning på plats som tillhandahålls av erkända leverantörer.
- 8) Stödja de ideella och icke-statliga organisationer som har till uppgift att främja och tillhandahålla utbildning i entreprenörskap, och som agerar som mellanhänder mellan yrkesskolorna och företagen.
- 9) Bevilja ”mikrostipendier” till innovativa och duktiga elever vid yrkesskolor, som vill starta egen verksamhet och har en bra affärsidé.

Yrkesskolor:

- 10) Välja en person som har ansvaret för kontakterna med näringslivet inom skolorna och som är särskilt ansvarig för partnerskap mellan skolan och näringslivet, eller uppmuntra en eller två lärare att ta ansvaret för detta.
- 11) Utöka entreprenörskap till att omfatta alla studieområden inom yrkesutbildningen. Koppla praktisk utbildning inom särskilda studieområden till entreprenörskap och stödja de elever som är intresserade av att starta egna företag.

- 12) Presentera entreprenörskap på ett praktiskt sätt. Främja användningen av metoder som bygger på verkliga erfarenheter (projektarbete i samarbete med verkliga företag eller det lokala samhället, miniföretag för elever osv.).
- 13) Engagera företagen i utbildningen i entreprenörskap. Se till att det finns tillgång till experter (från företag, branschorganisationer och icke-statliga organisationer) som kan tillhandahålla utbildning och kontinuerligt stöd.
- 14) Anordna föredrag och seminarier som hålls av entreprenörer för att uppmuntra eleverna och göra dem medvetna om möjligheterna och följderna av att bli egenföretagare.
- 15) Uppmuntra och motivera lärarna genom att tillhandahålla lämplig utbildning, information och vägledning. Öppna för praktikplatser vid företag inom landet och utomlands.

Branschorganisationer och andra organisationer som fungerar som mellanhänder:

- 16) Främja partnerskap mellan yrkesskolor och företag och agera som mellanhänder för att finna praktikplatser för både elever och lärare.
- 17) Tillhandahålla experthjälp när det gäller att utarbeta program och samarbeta med skolorna om genomförandet av aktiviteter inom utbildning i entreprenörskap, särskilt genom projektarbete.
- 18) Uppmuntra både unga och erfarna entreprenörer att engagera sig i utbildningen i entreprenörskap som förebilder.
- 19) Öka medvetenheten bland företag, särskilt på lokal nivå. Inleda initiativ för företagens sociala ansvar som motiverar fler företagare att engagera sig i utbildningen i entreprenörskap.

Samordning och stöd på EU-nivå:

- 20) Inrätta en EU-plattform för utbildning i entreprenörskap. Plattformen skulle tillhandahålla all information och god praxis, hjälpa till med utbyten och finna lämpliga partner, reklammaterial osv.
- 21) Anslå medel genom befintliga EU-program för elever, lärare, organisationer som tillhandahåller utbildning i entreprenörskap och leverantörer av yrkesutbildningar. Det är särskilt viktigt att stödja gränsöverskridande projekt med en europeisk dimension.
- 22) Främja utbyte av god praxis om undervisningen i entreprenörskap genom att publicera och sprida fallstudier och exempel på god praxis.
- 23) Tillhandahålla expertkunskap till alla länder, t.ex. genom att stödja besök av experter som presenterar ett särskilt ämne. Stödja "peer learning" (att lära i samspel med jämbördiga) och anordna studiebesök till orter som har valts ut som goda exempel. Anordna möten för erfarenhetsutbyte mellan utbildare i entreprenörskap, och därefter sprida resultaten.

- 24) Främja informationskampanjer för att allmänheten ska inse betydelsen av entreprenörskap, särskilt genom tävlingar och europeiska priser för entreprenörskapsprogram samt kurser och aktiviteter inom yrkesutbildningen. Inrätta eller stödja europeiska priser (för bästa skola, bästa lärare, bästa elev, bästa företag), och/eller införa en utbildningskategori i Europeiska näringslivspriset. Uppmuntra privata sponsorer att delta.
- 25) Övervaka och riktmärka processen i medlemsstaterna och sprida information om resultaten.